

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ISSN 2413-7154 (Print)
ISSN 2413-7553 (Online)

**ЕКОНОМІЧНА
ТА СОЦІАЛЬНА
ГЕОГРАФІЯ**

**Випуск 81
2019**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 81

Київ-2019

ББК 65.04

- Науковий збірник під назвою «Економічна географія» заснований у січні 1966 р.
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15)
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями «Географічні науки».
- Поновлено у переліку фахових видань Атестаційною колегією МОН України, наказ МОН України № 515 від 16 травня 2016 р.
- Видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Економічна та соціальна географія / [Ред. кол.: Олійник Я.Б. (шеф-ред), К.В.Мезенцев (гол. ред) та ін.] – 2019. – Вип. 81. – 44 с.

Науковий журнал “Економічна та соціальна географія” висвітлює актуальні питання теорії, методології й методики суспільної географії, а також прикладні здобутки у цій галузі. Журнал вміщує також інформацію про видатних учених та педагогів, історичні пам’ятні дати, огляди та рецензії, хроніку подій. Місія журналу: сприяння поширенню географічних знань та географічного мислення, створення платформи для обміну знаннями, результатами досліджень, теоріями та поглядами серед науковців-географів.

Редакційна колегія:

Шеф-редактор: Олійник Я.Б., акад. НАПН України, д. екон. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Головний редактор: Мезенцев К.В., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Відповідальний редактор-секретар: Гнатюк О.М., к. геогр. наук; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Члени редакційної колегії:

Антіпова К. А., д. геогр. наук, проф; *Білоруський державний університет, м. Мінськ, Білорусь*

Арслан М., д. геогр. наук, проф; *Казахський національний університет імені аль-Фарабі, Алмати, Казахстан*

Бартошевич Б., д. геогр. наук, проф; *Лодзький університет, Польща*

Бурнейка Д., д. геогр. наук; проф.; *Вільнюський університет, Литовський центр соціальних досліджень, Інститут суспільної географії та демографії, м. Вільнюс, Литва*

Запотоцький С.П., д. геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Камінська В., д. геогр. наук; *Університет Яна Кохановського, м. Кельце, Польща*

Карачоні Д., д. геогр. наук; *Угорська академія наук, м. Будапешт, Угорщина*

Кріс’яне З., д. геогр. наук, проф.; *Латвійський університет, м. Рига, Латвія*

Мельничук А. Л., к. геогр. наук, доц.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний факультет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії.

Тел. (044) 521-32-04, (044) 521-32-24; e-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Офіційний веб-сайт: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / [Eds.: Ya. Oliynyk, K. Mezentsev et al.], 2019, Vol. 81, 44 p.

Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya (Economic and Social Geography) is an academic journal published since 1966 that focuses on current issues of both theoretical and empirical aspects of human geography. In particular, Journal's scope covers economic, social and cultural geography, behaviour and perceptual geography, regional science and policy, spatial planning, geo-demographics and labour market developments, environmental issues, modern spatial transformations. The Journal also published scientific reviews, as well as the reports about outstanding scientists and educators, important historical dates and events.

Publisher: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Editorial Board:

Managing Editor: Yaroslav OLIYNYK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editor-in-Chief: Kostyantyn MEZENTSEV, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Executive Editor: Oleksiy GNATIUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editors:

Ekaterina ANTIPOVA, *Belarusian State University, Minsk, Belarus*

Mehmet ARSLAN, *Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Bartosz BARTOSIEWICZ, *University of Łódź, Poland*

Donatas BURNEIKA, *Institute of Human Geography and Demography, Vilnius University, Lithuania*

Wioletta KAMIŃSKA, *Institute of Geography, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland*

Dávid KARÁCSONYI, *Geographical Institute, RCAES, Hungarian Academy of Science, Budapest, Hungary*

Zaiga KRISJANE, *University of Latvia, Riga, Latvia*

Anatoliy MELNYCHUK, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Sergii ZAPOTOTSKYI, *Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine*

Editorial Board Address: Kyiv, MSP-680, Prospect Akademika Hlushkova 2a, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of Geography, Department of Economic and Social Geography.

E-mail: editor@bulletin-esgeograph.org.ua

Official website: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2019

ZAPORIZHZHIA AS A CENTER OF THE REGIONAL SETTLEMENT SYSTEM

Kseniia NELIPA

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
nelipka@ukr.net*

Abstract: Administrative regional centers are always the centers of the regional settlement system. Because Zaporizhzhia is located in the north-west of the region, this, in turn, leads to problems in the management and transport-geographical accessibility of remote settlements in the region. The purpose of the study is to identify Zaporizhzhia as the center of the regional settlement system and its influence on the territory of the region. In the article, with the help of mathematical formulas and data of the Main Directorate of Statistics, the field of demographic influence of Zaporizhzhia, the population concentration index and the potential of the settlement area of the region are calculated, the actual center of resettlement of the Zaporizhzhia regional settlement system is determined. Zaporizhzhia, as a large industrial city and an administrative center of the region, concentrates a large part of its population in suburban areas around it, therefore the study also substantiates and determines the formation of the Zaporizhzhia agglomeration.

Consequently, as a result of the study, it was determined that the center of settlement of the Zaporizhzhia regional settlement system is near Stepnohirsk, and tends more to a geographical center than an administrative one. However, 43.2% of the region's population is concentrated in Zaporizhzhia. It is characterized by the largest field of demographic impact and the potential of the settlement area in the Zaporizhzhia regional settlement system, which in turn shows the unevenness of the population of the region and the concentration of population in the regional center and its surroundings. Zaporizhzhia together with surrounding settlements forms Zaporizhzhia monocentric agglomeration. It consists of: 4 cities (Vilnyansk, Orikhiv, Vasylivka, Dnipropudne), 6 urban-type settlements (Balabyne, Kushuhum, Malokaternivka, Stepnohirsk, Komyshevakh, Kamiane) and more than 10 rural settlements. This agglomeration can be considered as developed. Thus, we can conclude that Zaporizhzhia is the center of a regional settlement system. However, its remoteness from the geographical center causes certain inconveniences and disproportion in the resettlement of the region.

Key words: region, regional settlement system, Zaporizhzhia, agglomeration, transformation.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.81.4-11>

UDC: 911.3

Received: March 27, 2019.

Revised: May 14, 2019.

Accepted: May 30, 2019.

ЗАПОРІЖЖЯ ЯК ЦЕНТР РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ

Ксенія НЕЛІПА

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
nelipka@ukr.net*

Анотація: В статті обґрунтовано, що Запоріжжя є центром регіональної системи розселення та визначено його вплив на територію регіону. За допомогою математичних формул та даних Головного управління статистики, розраховано поле демографічного впливу Запоріжжя, індекс концентрації населення та побудовано потенціал поля розселення області. Розраховано та визначено центр розселення Запорізької регіональної системи розселення. В роботі проаналізовано сформованість та розвиненість Запорізької агломерації, визначено поселення, які входять до її складу.

Ключові слова: регіон, регіональна система розселення, Запоріжжя, агломерація, трансформація.

Постановка проблеми. У формуванні, функціонуванні та трансформації регіональних систем розселення (РСР) першочергове значення має ступінь розвитку обласного адміністративного центру, його функціональні зв'язки з поселеннями регіону. Також він відчутно впливає на формування транспортної мережі, яка в сучасних умовах стає вирішальним чинником в розвитку всієї системи розселення.

Запоріжжя як обласний центр виділяється за людністю та функціями серед всіх інших поселень області. Це пов'язано з концентруванням в ньому управлінських, адміністративно-господарських, промислових, транспортних та соціальних функцій сформованих ще в період активної індустріалізації регіону. Запоріжжя посідає важливе місце в РСР і виконує функції регіонального, субрегіонального і локального центрів, і відповідно до рівнів має різні зони впливу. Його географічне розташування відносно Запорізької області не дуже вигідне з точки зору розселення: передусім, це проблематичність в керуванні територією та транспортно-географічній доступності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиліття збільшилась кількість досліджень регіональних систем розселення. Афоніною О.О. було проаналізовано територіальну організацію розселення Чернігівської області, Джаманом В.О. – проведений аналіз територіальної структури Західної регіональної системи розселення, Доценком А.І. – визначено територіальну організацію та трансформацію міського та сільського розселення регіонів, Заварікою Г.М. – виявлено закономірності трансформації розселення Луганської області, Заставецькою Л.Б. – досліджено трансформацію системи розселення Тернопільської області, Кравцовою Т.Г. – проаналізовано трансформацію розселення населення Полтавської області, Мезенцевим К.В. – розроблено прогноз регіонального розвитку регіонів. Дослідження міського розселення та обласних адміністративних центрів було також висвітлено в роботах Гладкого О.В., Іщука С.І., Лозинського Р.М., Пітюренка Ю.І., Пилипенка І.О., Сегіди К.Ю. та інших.

Вивченню розселення населення в Запорізькій області присвячено ряд робіт, зокрема, Є. Благової щодо формування системи розселення Запорізької області в умовах інтенсивного розвитку суспільного виробництва, Л. Донченко щодо територіальної організації рекреаційної системи розселення на прикладі Запорізького Приазов'я, М. Сажнева щодо функціонального взаєморозвитку сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону. Проте, за останнє десятиліття відбулися суттєві зміни у Запорізькому регіоні, що пов'язані з закриттям неконкурентоспроможних промислових підприємств, погіршенням демографічної ситуації, збільшенням безробіття та соціально-економічною нестабільністю в регіоні. Тому виникла необхідність в проведенні даного дослідження.

Формулювання цілей та завдань статті. Мета роботи – обґрунтувати, що Запоріжжя є центром РСР та визначити його вплив на територію регіону. Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні наукові завдання:

- визначити центр розселення Запорізької РСР;
- розрахувати індекс концентрації населення та поле демографічного впливу Запоріжжя на поселення області;
- побудувати потенціал поля розселення Запорізької РСР;
- обґрунтувати та визначити сформованість Запорізької агломерації.

Виклад основного матеріалу. На основі даних чисельності населення у 1989 р., 2001 р., 2017 р. [1; 13] нами розраховано центр розселення Запорізької РСР за допомогою наступних формул [12, с. 52]:

$$X_n = \frac{z_1 x_1 + z_2 x_2 + \dots + z_n x_n}{\sum z} \quad (1)$$

$$Y_n = \frac{z_1 y_1 + z_2 y_2 + \dots + z_n y_n}{\sum z} \quad (2)$$

де X_n, Y_n – координати центру розселення; z_n – чисельність населення в міському поселенні; x_n, y_n – координати міського поселення; $\sum z$ – сума чисельності населення в міських поселеннях.

В результаті розрахунків визначено, що центр розселення Запорізької РСР знаходиться поблизу смт Степногірськ та тяжіє більше до географічного центру, аніж адміністративного. За період 1989-2017 рр. даний центр ледь помітно зрушився в південно-західному напрямку (рис. 1).

Велика частка міського населення області концентрується саме в Запоріжжі та його околицях. Спробуємо визначити коефіцієнт концентрації населення в Запорізькій РСР. Одним із показників, що відображають рівномірність розселення населення, є коефіцієнт (індекс) концентрації населення, за допомогою якого можна побачити розподіл населення за адміністративними одиницями у відношенні до загальної рівномірності населення території. Індекс концентрації населення (ІКН) на певній території обчислюється як різниці часток площі (S_q) та населення (P_q) локальних систем розселення (ЛСР) (формули 3, 4, 5) [16, с.151]:

$$ІКН = \frac{\sum |P_q - S_q|}{2} \quad (3)$$

$$S_q = \frac{S_p}{S_o} \times 100\% \quad (4)$$

$$P_q = \frac{P_p}{P_o} \times 100\% \quad (5)$$

де S_p – площа району; S_o – площа області; P_p – населення району; P_o – населення області.

В результаті розрахунків було визначено, що ІКН Запорізької регіональної системи розселення у 2017 році склав 31,95%. Для порівняння: у 1989 році цей показник дорівнював 31,4%. Тобто за 27 років концентрація населення залишилась майже

на одному рівні. Ця значення вказує на те, що населення в області розміщено нерівномірно.

Для визначення рівня розвитку Запорізької РСР розрахуємо поле демографічного впливу (E_b) Запоріжжя на центри ЛСР області, яке спрямоване радіально від центру. Для цього ми скористалися наступною формулою [3, с. 46]:

$$E_b = \frac{H_a}{R_{ab}^2} \quad (6)$$

де E_b – поле демографічного впливу, яке створюється центром А у точці розміщення населеного пункту В; H_a – людність міста А; R_{ab} – відстань між центром А і поселенням В.

В результаті розрахунку було визначено, що внаслідок розташування Запоріжжя на північному-заході Запорізької РСР поле демографічного впливу Запоріжжя зменшується у векторному напрямку на південний-схід області. Таким чином, найменше цей показник впливає на м. Бердянськ та прилеглі до нього території. Незначного впливу зазнають південні, східні та західні ЛСР області. Найбільший вплив від центру РСР припадає на Запорізьку, Вільнянську, Оріхівську та Василівську ЛСР (рис. 2).

Запорізька субрегіональна система розселення (ССР), вирізняється високим рівнем індустріального освоєння території. Особливістю міста Запоріжжя є те, що в ньому зосереджено близько 65% продуктивних потужностей області і 43,2% населення області [15, с. 6]. Оскільки більшість обласних центрів навколо себе концентрують велику частку населення в приміських зонах, то Запоріжжя як велике індустріальне місто теж не стало винятком. Разом із навколишніми поселеннями воно утворює Запорізьку моноцентричну агломерацію.

В науковій літературі є багато різноманітних визначень поняття «агломерація». Розрізняють міську та промислову агломерацію. Більшість науковців [9; 12; 17] визначають міську агломерацію як певну форму розселення, яка характеризується сукупністю просторово близьких, часом і просторово зрощених міських та сільських поселень, об'єднаних у динамічну локальну систему різноманітними інтенсивними зв'язками: господарськими, трудовими, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими, в основі якої лежить певне місто-ядро. Промислова агломерація – форма територіальної зосередженості виробництва, що сформувалась на основі урбанізованої концентрованої системи розселення, їй властива значна економічна ефективність розвитку промисловості за рахунок використання специфічних соціально-економічних переваг [2; 7].

Важливою рисою системи розселення населення, що свідчить про наявність сприятливих умов для розвитку промислових агломерацій, є її сукупна потенційна просторова синергія, той потенціал розселення, що надає агломераційним утворенням емерджентних властивостей. Він може бути виявлений за допомогою гравітаційної моделі потенціалу поля розселення населення міст Запорізької області. При розрахунку потенціалу

поля розселення (V_i) було використано наступну формулу [11, с. 155]:

$$V_i = P_i + \sum \frac{P_j}{d_{ij}} \quad (7)$$

де P_i , P_j – кількість населення в і-му та j-му населених пунктах; d_{ij} – відстань між і-м та j-м населеними пунктами.

За допомогою програми Surfer 10, нами були побудовані моделі потенціалів поля розселення Запорізької області у 1989, 2001 та 2017 рр. (рис. 3). В результаті моделювання було визначено, що найбільший потенціал поля розселення припадає на Запоріжжя та Запорізький район, а «ямою» потенціалу поля розселення виявилась територія Вільнянського та Новомиkolaївського районів. За період 1989-2017 рр. спостерігається зникнення ізолінії 50-100 тис. в районі м. Токмак, ізолінії 150-200 тис. в районі м. Мелітополь, зменшення площі потенціалу поля розселення м. Бердянськ. Також, зменшення потенціалу відбулось в м. Запоріжжя з 950 до 750 тис.

Міські агломерації виділяються передусім за спільністю демографічного розвитку поселень і способом життя населення. Натомість для промислових агломерацій головним показником є тіснота господарських взаємозв'язків [10, с. 56]. Оскільки наше дослідження пов'язане з розселенням та спільністю демографічного розвитку поселень, то в даному випадку будемо розглядати саме міську агломерацію.

Для визначення меж агломерації більшість науковців користуються наступними критеріями:

- центральне місто з чисельністю населення більше 250 тис. жителів;
- наявність біля ядра мінімум двох міст-супутників;
- щільність населення в поселеннях приміської зони (більше 1000 осіб/км²);
- ізохрони транспортної доступності до центру агломерації;
- кількість поїздок на одного жителя до центру агломерації на одиницю часу (за місяць, квартал, рік);
- частка населення, що приїжджає на роботу в центр агломерації.

Отже, чисельність населення в Запоріжжі у 2017 році склала 750,6 тис. осіб. Для визначення меж Запорізької агломерації ми скористались одним з головних методів – критичної щільності населення (більше 1000 осіб/км²). Нами було розраховано щільність населення всіх міських та сільських поселень Запорізької, Вільнянської, Новомиkolaївської, Оріхівської, Василівської, Михайлівської та Кам'янсько-Дніпровської ЛСР. За основу було взято чисельність населення в кожному населеному пункті (для міських – дані статистики за 2017 р. [13], сільських – дані за 2001 р.) та їх площу. Оскільки перепис населення в Україні не проводився у 2011 р. та наступних роках, то чисельність сільського населення в офіційній статистиці вказана тільки за даними останнього перепису 2001 року.

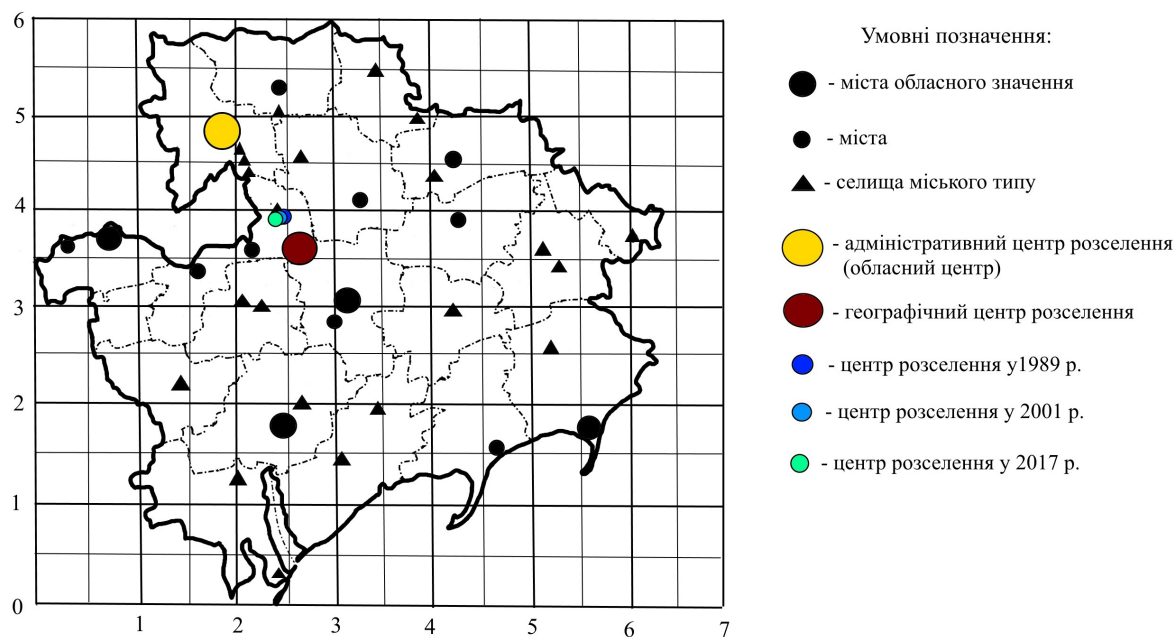

Рисунок 1. Центр розселення Запорізької РСР (складено автором)

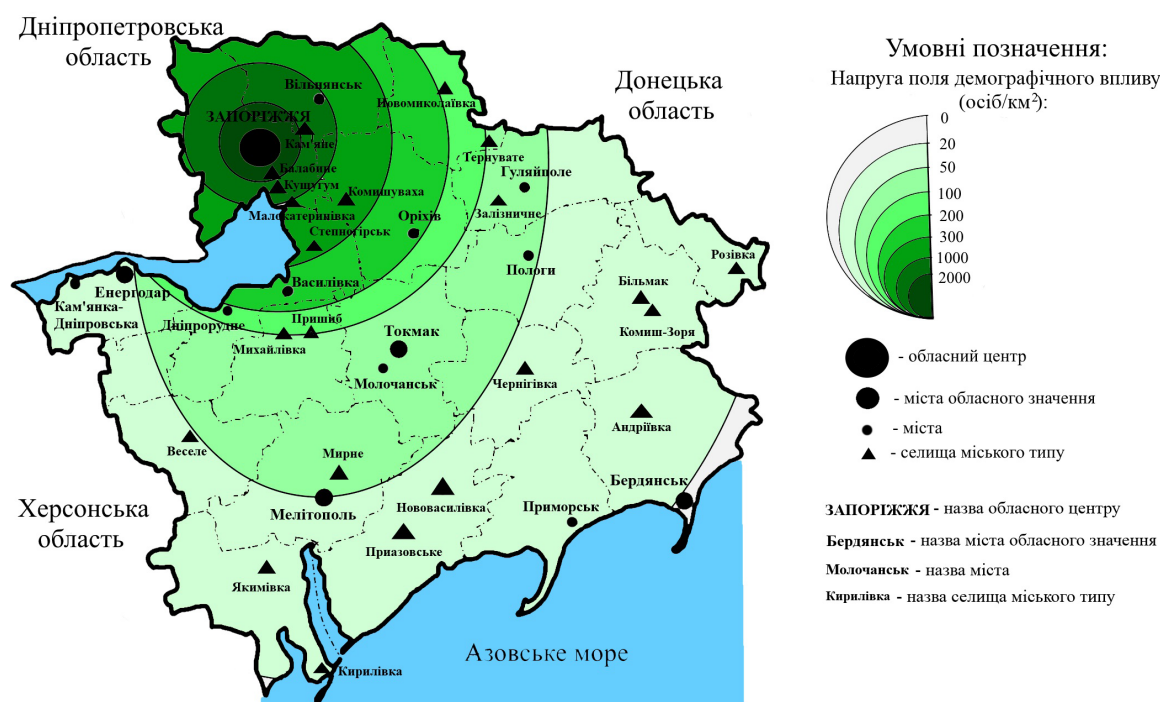

Рисунок 2. Поле демографічного впливу Запоріжжя на міські поселення Запорізької регіональної системи розселення (осіб/км²) (складено автором)

В результаті розрахунків було визначено, що критичну щільність населення станом на 01.01.2018 р., окрім ядра агломерації – Запоріжжя (2268 осіб/км²), мали такі міста як: Вільнянськ (3672 особи/км²), Оріхів (1486 осіб/км²), Василівка (1328 осіб/км²) та Дніпрорудне (2425 осіб/км²). Серед селищ міського типу до агломерації можна віднести: Балабине (2351 особа/км²), Кушугум (1806 осіб/км²), Малокатеринівку (1688 осіб/км²) та Степногірськ (1171 особа/км²). Щодо сільських поселень, то щільність населення більше 1000 осіб/км² у 2001 р. мали Богатирівка (1232 особи/км²), Зарічне (1483 особи/км²), Нестерянка

(1921 особа/км²), Новотаврійське (1064 особи/км²), дещо меншу щільність – Матвіївка (946 осіб/км²), яка безпосередньо межує з Запоріжжям. Селища міського типу Кам'яне та Комишуваха знаходяться в зоні 35 км близькості до Запоріжжя, проте критична щільність населення в них менша 1000 осіб/км². На нашу думку, їх теж доцільно включити до Запорізької агломерації, оскільки вони мають певні промислові зв'язки з центром агломерації.

Метод ізохрон доступності до центру агломерації відображає можливість наявності зв'язків між поселеннями. Зазвичай беруть до уваги ізохрони від

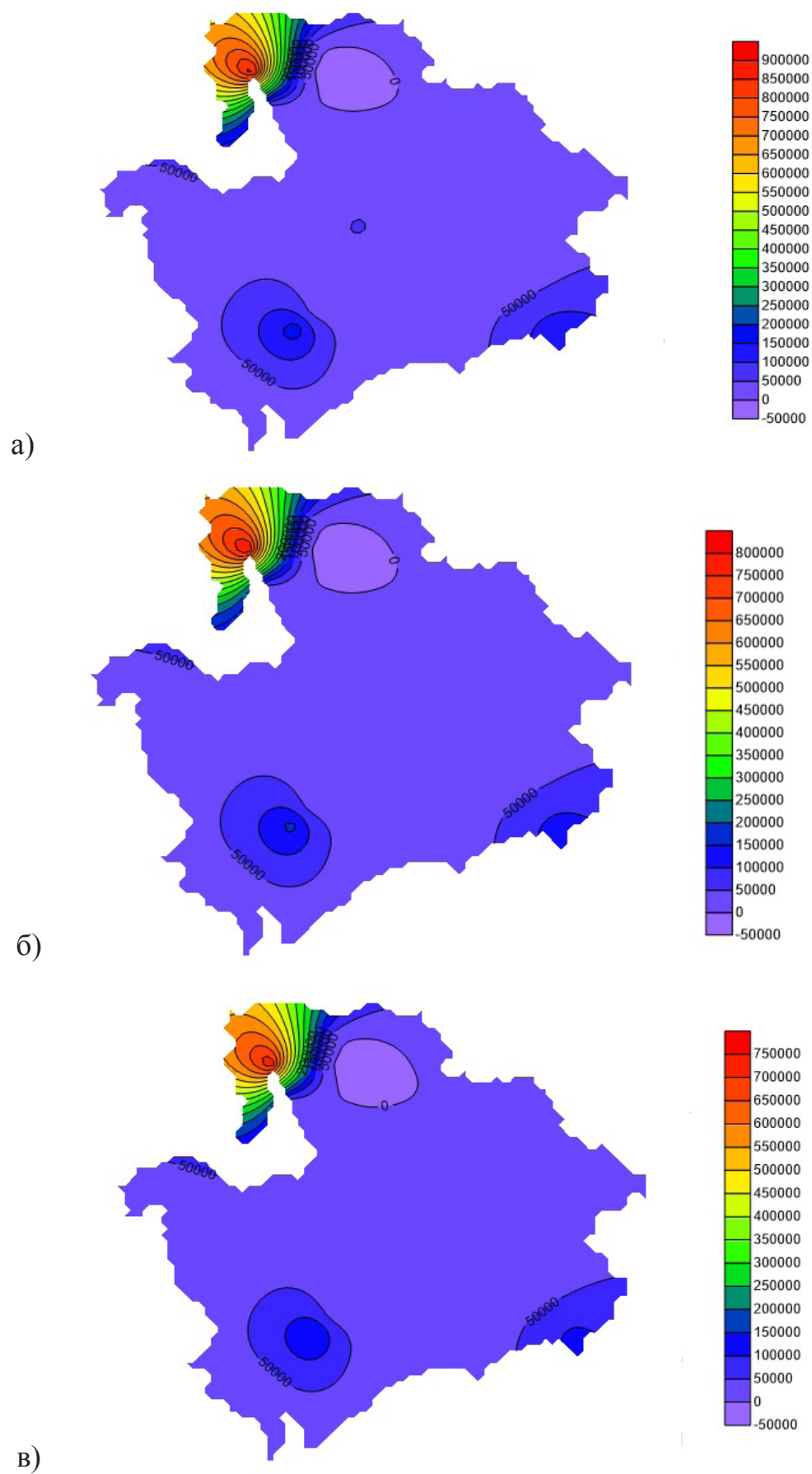

Рисунок 3. Потенціал поля розселення Запорізької області у:
а) 1989 р.; б) 2001 р.; в) 2017 р. (складено автором)

Рисунок 4. Запорізька агломерація (складено автором)

0,5 до 2-годинної доступності. Лаппо Г.М. вважає, що до складу агломерації можуть відноситися поселення в межах півторагодинної доступності до ядра агломерації, або двохгодинної з врахуванням витрат часу на кінцевих і проміжних зупинках [8]. При цьому визначають таку середню швидкість транспорту: 35 км – на дорогах міждержавного значення, 30 км – загальнодержавного, 25 км – обласного, 20 км – місцевого значення.

За даним методом зони транспортної доступності Запоріжжя виглядають наступним чином:

- зона 1-годинної доступності: м. Вільнянськ, смт Кам'яне, Балабине, Кушугум, Малокатеринівка, села Матвіївка та Богатирівка;
- зона 1,5-годинної доступності: смт Комишуваха, Степногірськ, м. Василівка, села Зарічне та Новотаврійське;
- зона 2-годинної доступності – м. Оріхів.

Враховуючи той факт, що технічні характеристики сучасних транспортних засобів дають змогу розвивати більшу швидкість за годину та сучасний розклад руху пасажирських міжміських автобусів, м. Дніпрорудне, с. Нестерянку, м. Токмак, м. Молочанськ, смт Михайлівку, Пришиб, та Новомиколаївку також можемо віднести до зони 2-годинної доступності. Проте, останні п'ять не мають достатньої щільності населення та тісних промислових зв'язків з центром агломерації.

Навколо Запоріжжя знаходяться сільські поселення, які складають майже суцільну забудову разом з великим містом. До них ми відносимо наступні поселення: Хортиця, Новослобідка, Бабурка, Сонячне, Володимирівське, Ростуще та Степне.

Таким чином, до Запорізької агломерації ми віднесли, окрім ядра агломерації, 4 міста,

6 селищ міського типу та більше десяти сільських поселень (рис. 4).

За методикою делімітації міських агломерацій [5, с. 86] було визначено коефіцієнт розвиненості агломерації (K_p) за наступною формулою:

$$K_p = P * (M * m + N * n) \quad (8)$$

де P – чисельність міського населення агломерації, млн. осіб; M та N – кількість міст і селищ міського типу в агломерації відповідно; m та n – частки в міському населенні агломерації.

В результаті розрахунків було визначено, що коефіцієнт розвиненості Запорізької агломерації дорівнює 42. За класами розвиненості міських агломерацій [6, с. 15], це свідчить, що дана агломерація є добре розвинутою (від 10 до 50).

Також нами було визначено коефіцієнт (K_a) та індекс агломеративності (I_a) за наступними формулами [4, с. 252; 6, с. 15-16]:

$$K_a = \frac{N}{S} * R * 0,1 \quad (9)$$

де N – кількість міських поселень в агломерації, S – розміри території агломерації, R – середня відстань між міськими поселеннями агломерації.

$$I_a = \frac{P}{P_a} * 0,1 \quad (10)$$

де P – кількість населення зони супутників, P_a – кількість міського населення агломерації.

За результатами цих підрахунків отримали наступні показники $K_a = 0,2$, $I_a = 0,1$. Дані показники вказують на сформованість Запорізької агломерації (чим вище коефіцієнт та індекс агломеративності, тим сформованішою є агломерація).

Висновки. Отже, на основі вищевикладеного, відповідно до поставлених завдань дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. В результаті розрахунків на основі даних чисельності населення у 1989 р., 2001 р., 2017 р. визначено, що центр розселення Запорізької РСР знаходиться поблизу смт Степногірськ та тяжіє більше до географічного центру, аніж адміністративного. За період 1989-2017 рр. даний центр ледь помітно зрушився в південно-західному напрямку.

2. В Запоріжжі сконцентрована висока частка населення області (43,2%). Для нього характерне найбільше поле демографічного впливу та індекс концентрації населення в регіоні. Поле демографічного впливу Запоріжжя зменшується у векторному напрямку на південний-схід області. Найбільший його вплив характерний для Запорізької, Вільнянської, Оріхівської та Василівської ЛСР, а найменший – для Бердянської ЛСР.

3. Побудовано потенціал поля розселення Запорізької РСР, що, в свою чергу, свідчить про нерівномірність заселення території області. В результаті моделювання доведено, що найбільша концентрація населення припадає саме на обласний центр та його околиці, а «ямою» даного потенціалу є територія Вільнянського та Новомиkolaївського районів.

4. Запоріжжя разом із навколишніми поселеннями утворює Запорізьку моноцентричну агломерацію. В результаті застосування комплексу методів, до її складу нами віднесено: 4 міста (Вільнянськ, Оріхів, Василівку, Дніпрорудне), 6 селищ міського типу (Балабине, Кушугум, Малокатеринівку, Степногірськ, Комишуваха, Кам'яне) та понад десяти сільських поселень. Дану агломерацію можна вважати розвинутою та сформованою.

Таким чином, Запоріжжя є центром РСР, проте, віддаленість його від географічного центру спричинює певні незручності та диспропорцію в розселенні регіону.

References:

1. *Vseukrains'kij perepis naseleennâ* [All-Ukrainian population census]. State Statistics Service of Ukraine. Data bank. [Electronic source]. Access mode: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp. (In Ukrainian).
2. Gladkey O. *Mis'ki sistemi rozselennâ: stanovlennâ ta struktura* [Urban settlement systems: formation and structure]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Ševčenka. Geografiâ* [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography], 2014, vol. 1, pp. 16–22. (In Ukrainian).
3. Dzhaman V. *Regional'ni sistemi rozselennâ: demografičnij analiz (na prikladi Zahidnogo regionu Ukraïni)* [Regional settlement systems: demographic analysis (on the example of the Western region of Ukraine)]. Kyiv: 2004, 364 p. (In Ukrainian).
4. Dronova O. *Geourbanistika: navč. posib.* [Geourbanism]. Kyiv, 2014, 419 p. (In Ukrainian).
5. Zavalnyi O., Pankeeva A. *Metodi delimitacii mis'kih aglomeracij* [Methods of delimitation of urban agglomerations]. *Mistobuduvannâ ta teritorial'ne planuvannâ* [Urban planning and territorial planning]. Kyiv, 2017, Vol. 64, pp. 84–92. (In Ukrainian).
6. Zavalnyi O., Pankeeva A. *Metodični vkaživki dlâ vikonannâ praktičnih zanât', rozrahunkovografičnogo zavdannâ ta samostijnoi roboti z navčal'noi disciplini «Geourbanistika»* [Methodical instructions for the implementation of practical classes, calculation and graphic tasks and independent work on the educational discipline "Geourbanistics"]. Kharkiv, 2017, 23 p. (In Ukrainian).
7. Ischuk S., Gladkey O. *Geografiâ promislovih kompleksiv* [Geography of industrial complexes]. Kyiv, 2011, 375 p. (In Ukrainian).
8. Lappo G., Polian P., Selivanova T. *Agglomeracii Rossii v XXI veke* [Agglomerations in Russia in the XXI century]. *Vestnik Fonda regional'nogo razvitiâ Irkutskoj oblasti* [Bulletin of the Regional Development Fund of the Irkutsk Region], 2007, vol. 1, pp. 45–52. (In Russian).
9. Lappo G. *Razvitie gorodskih aglomeracij v SSSR* [The development of urban agglomerations in the USSR]. Moscow, 1978, 152 p. (In Russian).
10. Lozynskiy R., Kostiuk I. *Sučasni meži L'vivs'koï mis'koï aglomeracii* [Contemporary boundaries of the Lviv city agglomeration]. *Naukovi zapiski Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu imeni Volodimira Gnatûka. Seriâ: Geografiâ* [Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University], 2011, Vol. 2, pp. 55–60. (In Ukrainian).
11. Mezentsev K. *Suspil'no-geografične prognozuvannâ regional'nogo rozvitku* [Socio-geographical forecasting of regional development]. Kyiv, 2005, 253 p. (In Ukrainian).
12. Niemets L., Zavaloka Yu. *Slovník terminiv ta ponât' z ekonomičnoi i social'noi geografii Ukraïni* [Glossary of Terms and Concepts on the Economic and Social Geography of Ukraine]. Kharkiv, 2011, 58 p. (In Ukrainian).
13. *Oficijnij sajt Golovnogo upravlinnâ statistiki u Zaporiz'kij oblasti* [The official site of the Main Department of Statistics in Zaporizhzhya Oblast]. [Electronic source]. Access mode: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua>. (In Ukrainian).
14. Pylypenko I., Malchykova D. *Metodiki suspil'no-geografičnih doslidžen' (na materialah Hersons'koï oblasti)* [Methods of socio-geographical research (on materials of the Kherson region)]. Kherson, 2007, 112 p. (In Ukrainian).
15. *Profil' міста Zaporizžâ* [Profile of the city of Zaporizhzhia]. Zaporizhzhia, 2017. [Electronic source]. Access

mode: https://zp.gov.ua/upload/content/o_1c2u2tojolsok1r4kijnkr1p1fhkkm.pdf. (In Ukrainian).

16. Sehida K. Metodichni osnovi analizu rozselennâ naselennâ regionu [Methodical bases of the analysis of the resettlement of the regional population]. *Problemi bezperervnoï geografičnoï osviti i kartografii* [Problems of Continuous Geographical Education and Cartography], 2013, Vol. 18, pp. 150–155. (In Ukrainian).

17. Shablii O. *Osnovi zagal'noï suspil'noï geografii* [Fundamentals of general human geography]. Lviv, 2003, 444 p. (In Ukrainian).

Список використаних джерел:

1. *Всеукраїнський перепис населення*. Державна служба статистики України. Банк даних. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
2. Гладкий О. Міські системи розселення: становлення та структура // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. – 2014. – Вип. 1. – С. 16–22.
3. Джаман В. О. *Регіональні системи розселення: демографічний аналіз (на прикладі Західного регіону України)*. Дис. на здобуття наук. ступ. докт. геогр.наук: 11.00.02; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 364 с.
4. Дронова О. Л. *Геоурбаністика: навч. посіб.* – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2014. – 419 с.
5. Завальний О. В., Панкєєва А. М. Методи делімітації міських агломерацій // *Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник /* Головн. ред. М. М. Осетрін. – К., КНУБА, 2017. – Вип. 64. – С. 84–92.
6. Завальний О. В., Панкєєва А. М. *Методичні вказівки для виконання практичних занять, розрахунково-географічного завдання та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Геоурбаністика» (для студентів 5 курсу денної та 6 курсу заочної форм навчання за спеціальністю 192 – Будівництво та цивільна інженерія) /* Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; уклад.: О. В. Завальний, А. М. Панкєєва. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 23 с.
7. Ішук С. І., Гладкий О. В. *Географія промислових комплексів: Підручник*. – К.: Знання, 2011. – 375 с.
8. Лаппо Г. М., Полян П. М., Селиванова Т. И. Агломерации России в XXI веке // *Вестник Фонда регионального развития Иркутской области*. – 2007. – №1. – С. 45–52.
9. Лаппо Г. М. *Развитие городских агломераций в СССР*. – М.: Наука. 1978. – 152 с.
10. Лозинський Р. М., Костюк І. М. Сучасні межі Львівської міської агломерації // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. – 2011. – № 2. – С. 55–60.
11. Мезенцев К. В. *Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія*. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
12. Немець Л. М., Заволока Ю. Ю. *Словник термінів та понять з економічної і соціальної географії України /* упор. Л.М. Немець, Ю.Ю. Заволока. – Харків, 2011. – 58 с.
13. *Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua>
14. Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С. *Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник* // Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2007. – 112 с.
15. *Профіль міста Запоріжжя*. – Запоріжжя, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zp.gov.ua/upload/content/o_1c2u2tojolsok1r4kijnkr1p1fhkkm.pdf
16. Сегіда К. Ю. Методичні основи аналізу розселення населення регіону // *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. – 2013. – Вип. 18. – С. 150–155.
17. Шаблій О. І. *Основи загальної суспільної географії*. – Львів, 2003. – 444 с.

SCIENTIFIC APPROACHES TO CONCEPTUALIZATION AND CLASSIFICATION OF TOURIST INFRASTRUCTURE

¹Andrii SLASHCHUK, ²Halyna BERNADSKA

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

¹Slashchuk.Andriy@eenu.edu.ua, ²galina.kot.1993@gmail.com

Abstract: The article analyses definition and origin of the term “infrastructure” in relation to the tourism industry. The content and classification of the “tourist infrastructure” concept are analyzed on the basis of domestic and foreign approaches. The authors tried to define main components of tourist infrastructure. Successful development of tourist industry is impossible without appropriate tourist infrastructure, ensuring material and technical provision for tourism and plays an important role in satisfying of tourists’ needs. Despite an enormous quantity of scientific researches connected with tourist infrastructure development, there is a lack of its single definition acceptable for all scientists.

In Ukraine tourist infrastructure is usually defined as a combination of certain facilities ensuring tourist activity and providing hosting, servicing and transporting for tourists: hotels, tourist complexes, campings, motels, boarding houses, catering, transport businesses, cultural and sports facilities etc. However, a strict definition to characterize tourist infrastructure does not exist. That is why a large number of approaches to tourist infrastructure take place. In our article we examined the researches of the scientists, who have worked on this issue: T.O. Volkova, H.J. Dovhopola, I.V. Yerko, J.S. Korabelnikova, D.A. Korneva, S.P. Kuzyk, I.M. Minich, O.V. Mischenko, V.I. Novikova, M.J. Rutynskyj, O.V. Stetsjuk, L.M. Cherchyk, I.M. Shkola, etc. The most significant foreign contributions by V.Havoretski and A.Rain were considered as well. Materials from Tourism and Transport Forum, 2012, covering the structuring of tourist infrastructure into 4 types, were also important for our elaboration.

Tourist infrastructure includes a large amount of services necessary to satisfy tourist’s demands and ensure comfortable stay at the destination, thus promoting its attractiveness. We distinguish between the main (accommodation and catering, communication, tour operators), additional (entertainment and recreation facilities, tourism information giving centers, specialized shopping facilities) and maintenance (checkpoints, petrol stations, banking institutions, insurance groups, health protection and public utility services) tourist infrastructure.

Key words: tourism, infrastructure, tourist infrastructure, elements of tourist infrastructure, functions of tourist infrastructure.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.81.12-17>

UDC: 338.48:338.49:001

Received: May 20, 2019.

Accepted: June 10, 2019.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

¹Андрій СЛАЩУК, ²Галина БЕРНАДСЬКА

^{1,2}Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

¹Slashchuk.Andriy@eenu.edu.ua, ²galina.kot.1993@gmail.com

Анотація: У статті проаналізовано тлумачення та походження терміну «інфраструктура». На основі багатьох наукових підходів (як вітчизняних, так і закордонних) проаналізовано сутність поняття «туристична інфраструктура» та її класифікацію. Визначено основні складові туристичної інфраструктури.

Туристична індустрія не може успішно розвиватися без відповідної туристичної інфраструктури, яка забезпечує матеріально-речову складову туризму і відіграє важливу роль у задоволенні потреб туристів. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, пов’язаних з розвитком туристичної інфраструктури, на сьогодні не існує єдиного прийнятого для науковців її визначення. У даній статті ми розглянемо праці, де найґрунтовніше, на нашу думку, охарактеризовано туристичну інфраструктуру та її основні елементи.

В Україні туристичну інфраструктуру визначають, як сукупність певних суб’єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів. Однак, чіткого твердження, яке б з точністю характеризувало туристичну інфраструктуру немає. Тому існує чимало підходів до тлумачення даного твердження. У своїй роботі ми розглянемо публікації авторів, що займалися цією проблематикою, це зокрема: Т. О. Волкова, Г. Є. Долгопола, І. В. Єрко, Я. С. Корабельнікова, Д. А. Корнева, С. П. Кузик, І. М. Мініч, О. В. Міщенко, В. І. Новикова, М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк, Л. М. Черчик, І. М. Школа та ін. Серед зарубіжних значущими вважаємо праці В. Гаворецькі та А. Райна. Важливими для написання статті є матеріали Форуму з туризму та транспорту (Tourism and Transport Forum, 2012), де висвітлено поділ туристичної інфраструктури на чотири види.

Туристична інфраструктура включає велику кількість послуг, необхідних для задоволення потреб туристів і збільшення їх кількості, а також комфортного перебування в пункті призначення, а саме це шляхи сполучення, об’єкти проживання та харчування та інші допоміжні установи. Ми виділяємо основну (заклади розміщення та харчування, шляхи сполучення, туристичні підприємства), додаткову (заклади дозвілля та розваг, центри надання туристичної інформації, спеціалізовані торговельні заклади) та обслуговуючу (пропускні пункти, АЗС, банківські установи, страхові агенції, заклади охорони здоров’я та комунального обслуговування) туристичну інфраструктуру.

Ключові слова: туризм, інфраструктура, туристична інфраструктура, елементи туристичної інфраструктури, функції туристичної інфраструктури.

Вступ. У даний час в економіці кожної країни велика увага приділяється динамічному розвитку туризму, адже ця сфера господарювання є досить прибутковою та дозволяє забезпечити робочими місцями багатьох людей. Туризм – це виїзд людини за межі свого звичного перебування з метою відпочинку та оздоровлення. Варто відмітити, що туристична діяльність тісно пов'язана з туристичною інфраструктурою, адже остання покликана задовольняти потреби туристів. Тому ми вважаємо доцільним більш детально обґрунтувати саме суть туристичної інфраструктури. Позаяк, визначення туристичної інфраструктури має неоднозначний характер. В науковій літературі не існує єдиного прийнятного для науковців та практиків туристичної галузі її визначення. Науковий пошук в цій сфері визначається багатогранністю підходів та авторських позицій щодо трактування її сутності.

Теоретико-методологічні основи дослідження. В Україні туристичну інфраструктуру визначають, як сукупність певних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів. Однак, чіткого твердження, яке б з точністю характеризувало туристичну інфраструктуру немає. Тому існує чимало підходів до тлумачення даного твердження. У своїй роботі ми розглянемо публікації вітчизняних та закордонних авторів, що займалися цією проблематикою, це зокрема: Т. О. Волкова, Г. Є. Долгопола, І. В. Єрко, Я. С. Корабельнікова, С. П. Кузик, І. О. В. Міщенко, В. І. Новикова, М. Й. Рутинський, Л. М. Черчик, І. М. Школа, В. Гаворецькі та ін.

Мета та завдання дослідження. Метою даного дослідження є обґрунтування суті туристичної інфраструктури, класифікація та виділення функцій. Для досягнення мети необхідно проаналізувати публікації, що стосуються дослідження туристичної інфраструктури, аби детально охарактеризувати сутність даного твердження, виділити основні елементи та підходи до поділу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туризм – галузь господарювання, що невпинно розвивається. Намагаючись вказати на важливість конкурентоспроможності в туристичному секторі, слід насамперед визнати той факт, що туризм, як явище, залежить від дуже широкого кола факторів і має великий вплив на напрямок розвитку регіону і суспільства в цілому. Туризм дуже складний сектор економіки, розвиток якого впливає на прогрес і процвітання національної економіки.

В науковому обігу існують різні підходи до визначення суті та значення туризму. Одне з перших загальноприйнятих і найбільш точних є визначення туризму швейцарськими вченими В. Хунцікером (Walter Hunziker) і К. Крапфом (Kurt Krapf) у спільній фундаментальній праці «Генплан з навчання туризму як науки» (Grundriss der allgemeinen

Fremdenverkehrslehre), 1942 року. Автори вважають, що туризм – це комплекс явищ і відносин, котрі виникають у зв'язку з переміщенням осіб в інших місцях від їхнього проживання, та жодним чином не пов'язані з їх трудовою діяльністю (Божко, 2012).

Поняття «туризм» в Законі України «Про туризм» (2018) трактується як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування.

На наш погляд, туризм – це сфера господарювання, суть якої полягає в організації проведення свого вільного часу та відвідування нових місць та об'єктів, які знаходяться за межами постійного місця проживання з метою відпочинку та оздоровлення не довше ніж на рік. Важливою умовою туризму, вважаємо, є те, що турист не повинен займатися оплачуваною роботою у місці призначення, виключенням є тільки бізнес-подорожі.

Туристична індустрія не може успішно розвиватися без відповідної туристичної інфраструктури, яка забезпечує матеріально-речову складову туризму і відіграє важливу роль у задоволенні потреб туристів. Для того, щоб туристичні дестинації відповідали запитам туристів, необхідно чимало коштів інвестувати саме в туристичну інфраструктуру. У цьому відношенні кожна країна повинна заохочувати максимальне використання наявного туристичного потенціалу, привабливість якого може залучити значну кількість туристів. Зі збільшенням числа туристів, деякі туристичні напрямки стають більш конкурентоспроможними і більш привабливими для інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури (Бернадська, Лебіч, & Цибульська, 2019).

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, пов'язаних з розвитком туристичної інфраструктури, на сьогодні не існує єдиного прийнятного для науковців та практиків туристичної галузі її визначення. Та, перш ніж розглядати поняття «туристична інфраструктура», варто проаналізувати тлумачення та походження терміну «інфраструктура».

Походження терміну «інфраструктура» в світовій літературі прослідковується в двох напрямках. Перший напрямок пов'язує виникнення інфраструктури з будівельною діяльністю, другий – пов'язує виникнення терміну з військовою сферою і трактує інфраструктуру як комплекс споруд і комунікацій, що забезпечують успіх військових операцій (Грищенко, 1998).

Трактування поняття «інфраструктура» з'явилося у 60-70 роках ХХ століття у роботах Д. Кларка та А. Маршала, де було розширено даний термін. Автори вказують на важливість дослідження інфраструктури як елементу, що відіграє важливу роль у наданні суспільних послуг (Брунець, 2012).

На думку В. І. Новикової (2016), інфраструктуру варто розуміти, як сукупність засобів, закладів, споруд, мереж та інших елементів матеріально-технічної бази, що допомагають здійснювати конкретний вид діяльності. Автор виділяє чотири

види інфраструктури: соціальну, виробничу, універсальну та спеціалізовану.

Визначення інфраструктури туризму має неоднозначний характер. У науковій літературі існує чимало підходів та авторських позицій. У даній статті ми розглянемо праці, де найґрунтовніше, на нашу думку, охарактеризовано туристичну інфраструктуру та її основні елементи.

У Законі України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про туризм» туристичну інфраструктуру (ТІ) визначають, як сукупність певних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів (Роїна, 2005).

В Енциклопедичному словнику-довіднику з туризму подано таке тлумачення туристської інфраструктури – «сукупність додаткових галузей і закладів, котрі організовують та обслуговують індустрію туризму та туристську діяльність в цілому» (Смолій, Федорченко, & Цибух, 2006, с. 103). На нашу думку, дане тлумачення досить загальне та повністю не розкриває його сутності.

Доволі ґрунтовними є визначення туристичної інфраструктури І. М. Школою (2003). Автор зазначає, що ТІ – це сукупність *штучно створених рекреаційних закладів* (санаторії, профілакторії, бази відпочинку, готелі, мотелі, хостели, садиби, заклади ресторанного обслуговування, торгово-розважальні центри тощо) і *супутніх об'єктів*, побудованих для загального користування за рахунок державного фінансування (автомобільні та залізничні сполучення, пункти пропуску, аеропорти, лікарні, школи тощо). Варто відмітити, що дане твердження є досить вагомим, однак ми відмічаємо, що супутні об'єкти не обов'язково мусять бути побудовані за рахунок державного інвестування, позаяк зараз важливе місце займають приватні вкладення у розбудову туристичної інфраструктури.

Як зазначають у своїх працях Г. Є. Долгопола та Я. С. Корабельнікова (2013), інфраструктуру у туристичній галузі складають будинки та споруди, транспортне сполучення, заклади культури та мистецтва, а також інші супутні об'єкти, що беруть участь в наданні туристичних послуг. Науковці виділяють дві групи ТІ: *основну (виробничу)* – заклади розміщення, харчування, транспорт; *супутню* – заклади культури, торгово-розважальні, спортивні заклади, заклади охорони здоров'я та інші.

Згідно з С. П. Кузиком (2011), туристична інфраструктура – цілісна система, яка складається з двох підсистем: *соціальної та виробничої*, які тісно пов'язані між собою. Автор акцентує увагу на тому, що ТІ певною мірою впливає на формування туристичних регіонів, їх спеціалізацію та профіль. До ТІ науковець відносить установи та заклади, діяльність котрих пов'язана із задоволенням потреб туристів, транспортне сполучення та об'єкти розміщення.

Туристична інфраструктура, на думку польського дослідника В. Гаворецькі (Gaworecki, 2000), є компонентом регіонального туристичного продукту

і складається із засобів розміщення, харчування, транспорту, сервісу активного відпочинку, роздрібною торгівлі та іншого обслуговування.

Туристична інфраструктура, згідно з А. Панасюком – це цілий ряд пристроїв та установ, що становлять матеріальну та організаційну основу для розвитку туризму. Вона складається з чотирьох основних елементів: заклади розміщення, об'єкти харчування та напоїв, транспортні засоби та допоміжні засоби. Автор класифікує туристичну інфраструктуру на: *комерційну* (готелі, заклади харчування), *публічну* (шляхи сполучення, комунальні послуги), *змішану* (туристична інформація, супровід) (Panasiuk, 2007).

Варте уваги трактування туристичної інфраструктури волинськими науковцями. Так, Л. М. Черчик, О. В. Міщенко та І. В. Єрко (2014) інфраструктуру територіально-рекреаційної системи поділяють на *виробничу* (транспорт, зв'язок, будівельна сфера, водота енергопостачання) та *соціальну* (готелі, мотелі, кемпінги, приватні будинки, транспортні організації, підприємства торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, культурно-розважальні та медичні установи). Слушно відмітити, що автори не включають у ТІ транспорту мережу.

Волкова Т. О. (2015), розглядаючи територіальну туристську інфраструктуру, вважає, що це комплекс взаємопов'язаних структур і об'єктів, що становлять основу функціонування туристично-рекреаційної галузі на певній території. Відповідно до цього підходу територіальна туристська інфраструктура включає в себе кілька складових частин: *цільову, базову, супутню і підтримуючу*.

Інші тлумачення сутності «туристична інфраструктура» подані у різних наукових джерелах, наводимо у таблиці 1.

У науковій літературі є різноманітні погляди на кількість та тип компонентів, що представляють туристичну інфраструктуру. Відповідно до Форуму з туризму та транспорту (Tourism and Transport Forum, 2012), туристична інфраструктура є ланцюгом постачання транспортної, соціальної та екологічної інфраструктури, що співпрацює на регіональному рівні для створення привабливого туристичного напрямку. *Транспортна інфраструктура* в цьому ланцюжку надає доступ туристам з міжнародних та внутрішніх ринків, включаючи дороги, аеропорти та залізниці. До *соціальної інфраструктури* відносять об'єкти у вигляді приміщень для розміщення туристів. *Екологічна інфраструктура* є природною цінністю, до неї відносять національні парки, морські парки та резерви, які відвідувачі можуть відвідати. На додаток до цих трьох типів інфраструктури, туристична інфраструктура включає *спільну інфраструктуру*, що складається з мережі регіональних, державних і національних туристичних організацій на ринку.

Крім цієї класифікації, міжнародні наукові джерела часто вказують на класифікацію туристичної інфраструктури на чотири категорії, а саме: *фізична* (готелі, мотелі, ресторани, транспорт, зв'язок, водопостачання, електрика); *культурна* (зклади культури, ярмарки та фестивалі, місцеве мистецтво та музика, місцеві звички та традиції, мова, харчування);

Таблиця 1.

Перелік тлумачень терміну «Туристична інфраструктура»

Автори	Сутність туристичної інфраструктури
В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач та С. П. Кузик (1999)	Сукупність підприємств й інституцій, які є територіальним, матеріальним і організаційним підґрунтям розвитку туризму. ТІ охоплює чотири основні елементи: об'єкти розміщення, харчування, супутню та комунікаційну сферу.
О. О. Бейдик (1997)	Поєднання транспортного сполучення та засобів, заклади розміщення, комунікацій та інших установ, які необхідні для стабільного функціонування туристських комплексів.
О. В. Ільїна (2004)	Сукупність шляхів сполучення та місць розміщення, транспортних засобів, комунікацій та інших установ, необхідних для стабільного функціонування туристських комплексів.
І. В. Зорін та В. О. Квартальнов (2001)	Комплекс діючих споруд і мереж виробничого, соціального і рекреаційного призначення, який використовується для забезпечення життєдіяльності туристів. Автори виділяють виробничу, соціальну та рекреаційну інфраструктуру.
В. І. Новикова (2016)	Виділяє інфраструктуру рекреаційної діяльності та розуміє це як сукупність засобів, закладів, споруд, мереж та інших елементів матеріально-технічної бази. Поділяє на спеціалізовану, соціальну, універсальну.
І. М. Мініч (2002)	Розглядає ТІ з точки зору соціології та пропонує визначення – соціальна інфраструктура туризму. Під даною дефініцією автор розуміє комплекс видів діяльності щодо створення умов для реалізації туристських послуг. Ядром соціальної інфраструктури туризму, на думку науковця, є готельне господарство, що матеріально забезпечує функціональну гостинність.
Д. А. Корнева (2012)	ТІ – сукупність матеріально-речових об'єктів, діяльність яких спрямована на втілення туристичних потреб туристів.

Розроблено авторами на основі перелічених у таблиці джерел

обслуговування (банківські послуги, турагенства, страхові агентства, туристичні гіді); управління (правоохоронна система, митниця) (Raina, 2005).

У наукових джерелах також зустрічається поділ ТІ на *виробничу інфраструктуру* (транспорт, інформаційно-комунікаційна інфраструктура, комунальне господарство та ін.) та *інфраструктуру сфери послуг* (туроператори і турагенти, заклади розміщення, підприємства громадського харчування, торгівлі, безпеки, підприємства відпочинку та розваг). Інші ж включають в її склад такі блоки: *базові об'єкти інфраструктури* (аеропорти, залізничні вокзали, інші транспортні центри, дорожні мережі, комунікації, водо-, тепло-, газо- і електропостачання, водовідведення, зв'язок та інформаційне забезпечення); *засоби розміщення*; *супутня інфраструктура* (транспортне обслуговування, підприємства харчування, індустрії розваг, об'єкти туристичного показу та ін.).

З усього вище сказаного, можна зробити висновок, що основними функціями інфраструктури туризму

є забезпечення туристів засобами пересування, проживання, харчування, а також супутніми потребами, такими як культурні, розважальні, побутові.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на нашу думку, туристична інфраструктура є основою розвитку туризму та використання існуючих ресурсів у місці призначення. ТІ включає велику кількість послуг, необхідних для задоволення потреб туристів і збільшення їх кількості, а також комфортного перебування в пункті призначення, а саме це шляхи сполучення, об'єкти проживання та харчування та інші допоміжні установи. Ми виділяємо *основну* (заклади розміщення та харчування, шляхи сполучення, туристичні підприємства), *додаткову* (заклади дозвілля та розваг, центри надання туристичної інформації, спеціалізовані торговельні заклади) та *обслуговуючу* (пропускні пункти, АЗС, банківські установи, страхові агенції, заклади охорони здоров'я та комунального обслуговування) туристичну інфраструктуру.

References:

1. Beidyk O. O. *Slovník-dovideník z geografie turizmu, rekreologie a rekreacijnoje geografije* [Reference Dictionary of tourism, recreation and recreational geography]. Kyiv: Palitra, 1997, 305 p. (In Ukrainian)
2. Bernadska H., Lebich, A., Tsybulska A. *Sutnist' ponattá «turistična infrastruktura» ta її skladovi* [Conceptuals of tourist infrastructure and its constituents]. *Materiali III Mižnar. nauk.-prakt. Internet-konferenciji «Suspil'no-geografični*

- činniki rozvitku regioniv» [Human-geographical factors of regional development], Lutsk: PP Ivaniuk V.P., 2019, pp. 12–15 (In Ukrainian)
3. Bozhko L. D. Genezis ta evoluciâ naukovogo turists'kogo diskursu [Genesis and evolution of scientific tourist discourse]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury* [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture], 2012, vol. 37, pp. 56–66. (In Ukrainian)
 4. Brunets B. R. Sutnist' označennâ ponâttâ infrastruktura [Essence of infrastructure]. *Naukovij visnik NLTU Ukraini* [Scientific bulletin of the Ukrainian National Forestry University], 2012, vol. 22.5, pp. 372–377. (In Ukrainian)
 5. Volkova T. A. Infrastruktura turizma: issledovanie Krasnodarskogo kraâ [Tourist infrastructure: the study of Krasnodar region]. *Al'manah «Kazačestvo», Geopolitika i patriotičeskoe vospitanie* [Almanac “Cossacks”, Geopolitics and patriotic education], 2015, vol. 13, pp. 12–18. (in Russian)
 6. Hryshchenko A. Rinkova infrastruktura: sut', funkciï, budova [Market infrastructure: essence, functions, structures]. *Economy of Ukraine*, 1998, vol. 4, pp. 35–38. (In Ukrainian)
 7. Gaworecki W. *Turystyka* [Tourism]. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne [Polish economic publishing house], 2000, pp. 137–144 (In Polish)
 8. Dolhopola H. Ye., Korabelnikova Ya.S. Turistična infrastruktura: do problemi viznačennâ ta funkcionuvannâ deržavnoprivatnogo partnerstva [Tourist infrastructure: to the problem of determination and functioning of state-private partnership]. *Meždunarodnâ naučnopraktičeskaâ Internet-konferenciâ «Aktual'nye voprosy povyšeniâ konkurentosposobnosti gosudarstva, biznesa i obrazovaniâ v sovremennyh èkonomičeskikh usloviâh»* [Acute questions of competitiveness increase of the state, business and education in modern economic conditions], Poltava, 2013, pp. 25–37. (In Ukrainian)
 9. Zoryn Y. V., Kvartalnov V. A. *Ènciklopediâ turizma: Spravočnik* [An encyclopaedia of tourism: A reference book]. Moscow: Finansy i statistika, 2001, 368 p. (in Russian)
 10. Ilina O. V. *Turizm. Rekreaciina geografiâ: Ponâttâ i termini* [Tourism. Recreational geography: concept and definitions]. Lutsk: Teren, 2004, 104 p. (In Ukrainian)
 11. Kravtsiv V. S., Hryniv L. S., Kopach M. V., Kuzyk S. P. *Naukovo-metodičnî zasady reformuvannâ rekreacijnoi sferi* [Scientific and methodological principles of reforms in recreation]. Lviv, 1999, 244 p. (In Ukrainian)
 12. Korneva, D. A. Perspektivi rozvitku turističnoï infrastrukturi Donec'kogo regionu [Prospects of tourist infrastructure development in the Donetsk region]. *Visnyk DITB* [Bulletin of the Donetsk Tourism Institute], 2012, vol. 16, pp. 103–108. (In Ukrainian)
 13. Kuzyk S. P. *Geografiâ turizmu* [Geography of tourism]. Kyiv: Znannia, 2011, 271 p. (In Ukrainian)
 14. Minich I. M. *Sociâl'ni činniki i funkciï infrastrukturi turizmu: sociologičnij analiz* [Social factors and functions of tourist infrastructure: a sociological analysis]. (Abstract from PhD Thesis). Kyiv, 2002, 18 p. (In Ukrainian)
 15. Novykova V. I. Infrastruktura: sutnist' ponâttâ, vidi, zastosuvannâ u rekreacijnij sferi [Infrastructure: concept, typology, applications in recreation]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography Series*, 2016, vol. 1(64), pp. 18–22. (In Ukrainian)
 16. Panasiuk A. *Jakosc uslug turystycznych* [Quality of tourist services]. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecinskiego, 2007, pp. 56–64. (In Polish).
 17. *Pro turizm* [About tourism]. The Law of Ukraine N. 324/95-VR (In Ukrainian)
 18. Raina A. *Ecology, Wildlife and Tourism Development: Principles, Practices and Strategies*. Delhi: Sarup & Sons, 2005, 119 p.
 19. Roina O. M. *Turistična diâl'nist'.* Normativna baza [Tourist activity. Normative base]. Kyiv, 2005, 448 p. (In Ukrainian)
 20. Smolii V. A., Fedorchenko V. K., Tsybukh V. I. (2006). *Enciklopedičnij slovník-dovidnik z turizmu* [Encyclopaedic reference dictionary of tourism]. Kyiv: Slovo, 2006, 372 p. (In Ukrainian)
 21. Tourism & Transport Forum (TTF) (2012). *Tourism Infrastructure Policy and Priorities*. Access mode: <http://www.ttf.org.au/Content/infprio201112.aspx>
 22. Cherchyk L. M., Mishchenko O. V., Yerko I. V. *Turistično-rekreacijnij kompleks Volins'koï oblasti: peredumovi rozvitku* [Tourist-recreational complex of the Volyn region: pre-conditions of development]. Lutsk, 2014, 128 p. (In Ukrainian)
 23. Shkola I. M. *Menedžment turističnoï industrîi* [Management of tourist industry]. Chernivtsi: Knyhy-XXI, 2003, 595 p. (In Ukrainian)

Список використаних джерел:

1. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії. – К.: Палітра, 1997. – 305 с.
2. Бернадська Г., Лебіч А., Цибульська А. Сутність поняття «туристична інфраструктура» та її складові // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів». – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2019. – С. 12–15.
3. Божко Л. Д. Генезис та еволюція наукового туристського дискурсу // Вісник Харківської державної академії культури. – 2012. – Вип. 37. – С. 56–66.

4. Брунець Б. Р. Сутність означення поняття інфраструктура // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.5. – С. 372–377.
5. Волкова Т. А. Инфраструктура туризма: исследование Краснодарского края // Альманах «Казачество», Геополитика и патриотическое воспитание. – 2015. – Вип. 13. – С. 12–18.
6. Грищенко А. Ринкова інфраструктура: суть, функції, будова // Економіка України. – 1998. – Вип. 4. – С. 35–38.
7. Gaworecki W. Turystyka. – Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2000. – S. 137–144.
8. Долгопола Г. Є., Корабельникова Я. С. Туристична інфраструктура: до проблеми визначення та функціонування державноприватного партнерства [Електронний ресурс] // Международная научнопрактическая Интернет-конференция «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях», Полтава, 2013. – С. 25–37.
9. Зорин И. В., Квартальнов В. А. Энциклопедия туризма: Справочник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 368 с.
10. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: Поняття і терміни / О. В. Ільїна. – Луцьк: Терен, 2004. – 104 с.
11. Кравців В. С., Гринів Л. С., Копач М. В., Кузик С. П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. – Львів: НАН України, 1999. – 244 с.
12. Корнева Д. А. Перспективи розвитку туристичної інфраструктури Донецького регіону // Вісник ДІТБ. – 2012. – Вип. 16. – С. 103–108.
13. Кузик С. П. Географія туризму. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
14. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. соц. Наук : спец. 22.00.04 «Економічна соціологія». – Інститут соціології НАН України, Київ, 2002. – 18 с.
15. Новикова В. І. Інфраструктура: сутність поняття, види, застосування у рекреаційній сфері // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Географія. – 2016. – Вип.1(64). – С. 18–22.
16. Panasiuk A. Jakosc uslug turystycznych. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczeciskiego, 2007. – Ss. 56–64 (In Polish)
17. Про туризм : Закон України від 04 листопада 2018р. № 324/95-ВР // Офіційний вісник України. – 2018. – № 31. – С. 160–184.
18. Raina A. Ecology, Wildlife and Tourism Development : Principes, Practices and Strategies / A. Raina. – Sarup & Sons, Delhi, 2005. – 119 p.
19. Роїна О. М. Туристична діяльність. Нормативна база. – К : КНТ, 2005. – 448 с.
20. Смолій В. А., Федорченко В. К., Цибух В. І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 372 с.
21. Tourism Infrastructure Policy and Priorities [Електронний ресурс] Tourism & Transport Forum (TTF) (2012). Режим доступу : <http://www.ttf.org.au/Content/infprio201112.aspx>
22. Черчик Л. М., Міщенко О. В., Єрко, І. В. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. – 128 с.
23. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 595 с.

CHARACTERISTICS OF THE MAIN DIRECTIONS OF INCLUSIVE REHABILITATION AND SOCIAL TOURISM IN UKRAINE

Nataliya BIELOUSOVA

National Aviation University, Kyiv, Ukraine
belousova-69@ukr.net

Abstract: The article deals with the development of inclusive rehabilitation and social tourism as a segment of social tourism, which, unfortunately, is practically not developed in Ukraine. The proposed assessment of the main directions for the development and implementation of inclusive tourism in Ukraine provided a description of each of these areas. We have established that practical rehabilitation and social activities for inclusive people, who may be potential tourists, can be divided into five main areas: 1) medical and health tourism; 2) cultural and educational tourism; 3) family and youth tourism in Ukraine; 4) professional and labor direction of rehabilitation activities; 5) non-Olympic physical culture and sports.

Key words: inclusive tourism, people with disabilities, rehabilitation and social activities, directions of inclusive and rehabilitation assistance.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.81.18-28>

UDC: 378.1:615.825

Received: February 4, 2019.

Revised: May 23, 2019.

Accepted: June 10, 2019.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ІНКЛЮЗИВНОГО РЕАБІЛІТАЦІЙНО-СОЦІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Наталія БЕЛОУСОВА

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна
belousova-69@ukr.net

Анотація: В статті розглянуто питання розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму як сегменту соціального туризму, який в Україні, на жаль, практично не розвинений. Запропонована оцінка основних напрямів розвитку та впровадження інклюзивного туризму в Україні та надана локалізована характеристика кожного з цих напрямів. Нами встановлено, що практичну реабілітаційно-соціальну діяльність для інклюзивних осіб, які можуть бути й потенційними туристами, можна поділити на п'ять основних напрямів: 1) лікувально-оздоровчий - охоплює реабілітаційні послуги всіх людей з інклюзією, але особлива увага звертається на реабілітацію людей з інвалідністю по відновленню опорно-рухового апарату, в тому числі учасників військових дій на сході України, постраждалих від цих дій та людей, які отримали інвалідність внаслідок антитерористичної операції (АТО); 2) концепції культурно-пізнавального туризму знайшли своє комплексне відображення в наукових роботах професора М. Драгічевич-Шешич, результатом яких стала класифікація культурно-пізнавального туризму на види, типи, об'єкти, які відрізняються найбільшою привабливістю і виступають головним засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації; 3) сімейно-молодіжний туризм в Україні є особливо актуальним, оскільки має патріотично-виховне значення та дає змогу реалізувати конституційне право кожної людини на відпочинок, що підтверджується науково-дослідними роботами В. Аксанюк, Ю. Грабовського, Ю. Кузнецова, С. Нікітенко, В. Орловської, В. Пестушко, Н. Савченко, А. Шипко та ін.; 4) професійно-трудова напрям - зможе надати можливість освоїти та надалі застосувати нові види професійних та трудових навичок, для продовження трудової діяльності, в тому числі і надомної праці; 5) не олімпійського фізкультурно-спортивного спрямування - оптимізація дій, скерованих на інтеграцію інклюзивних категорій людей до активного життя у суспільстві, покращення їх фізичного і функціонального стану та відновлення їх працездатності засобами фізичної культури і спорту.

Ключові слова: інклюзивний туризм, люди з інвалідністю, реабілітаційно-соціальна діяльність, напрями інклюзивно-реабілітаційної допомоги.

Introduction. In the system of development of the tourist sphere of the world, a special place today belongs to inclusive tourism as a segment of social tourism, which in Ukraine, unfortunately, is practically not developed.

Inclusive tourism is considered by the world community as a modern type of tourism, which allows including any person in tourist activities, regardless of their physical abilities and subject to the availability of tourist infrastructure facilities [3; 6].

The purpose of the article is to demonstrate the close relationships of the previously studied areas in the framework of the rehabilitation and social process for inclusive groups with the use of tourism services an attempt to justify inclusive rehabilitation and social tourism as a new direction, taking into account the internal political, social and everyday life and mentality of Ukrainian society.

In Ukraine, inclusive rehabilitation and social tourism is understood as a system of measures aimed at providing, above all, people with disabilities the opportunity to restore and develop their physical, social, spiritual, creative and intellectual level in order to promote further integration into society. Although according to world standards, inclusive tourist groups include: pensioners, families with many children, the poor, people with a low social standard of living, etc. Inclusive tourism structurally includes various types

of rehabilitation and social services, namely: medical, psychological, psychological, educational, professional, labor, physical culture, sports, physical, social and other social events. This type of tourism is gaining momentum all over the world, as evidenced by statistical data (7% of tourists from all over the world are people with disabilities) [1; 4]. The demand for the “accessible to all” tourism market will grow in the coming years.

A special feature of tourism as a means of recreation and knowledge of the surrounding world is its wide coverage of almost all types of social and physical rehabilitation (Table 1.).

According to the provided tabular information (table 1), a cartographic model of the territorial location of sanatorium-resort institutions in the areas of treatment of persons with disabilities was constructed (Fig. 1).

Given the multifaceted nature of social rehabilitation in working with people who fall under the status of people with inclusion and relying on scientific research over the past five years (2014-2018), we were able to identify five main areas in the system of inclusive rehabilitation and social tourism (IRST):

- therapeutic and health;
- cultural and educational;
- family and youth;
- professional labor;
- non-Olympic physical culture and sports.

Table 1.

Model of social and physical rehabilitation of persons with limited health opportunities by means of inclusive tourism

Type of rehabilitation	Rehabilitation impact	Operating factors
Physical rehabilitation	Improvement	Driving activity, health-improving technologies of adaptive physical culture
	Psycho-emotional impact	Aesthetic effects of natural and cultural environment, the impression of tourist trips
	Socio-communicative adaptation	Changes in the nature and social circle, activities in small groups, changes in the social role
	Social and domestic rehabilitation	Activities aimed at self-sufficiency, self-care and the organization of life in a tourist trip
	Socio-ecological rehabilitation	Mastering the technologies of functioning in various habitats
Social rehabilitation	Socio-communicative adaptation	Changes in the nature and social circle, activities in small groups, changes in the social role
	Social and domestic rehabilitation	Activities aimed at self-sufficiency, self-care and the organization of life in a tourist trip
	Socio-ecological rehabilitation	Mastering the technologies of functioning in various habitats
	Socio-pedagogical rehabilitation	Mastering new knowledge, skills and abilities
	Socio-cultural rehabilitation	Excursions, songs, conversations, exhibitions, photo contests, etc.
	Socio-psychological rehabilitation	Social activation in the process of tourist activities, monitoring the success of other persons with disabilities, the transformation of worldview

*Compiled from materials [2, p.205-213]

Figure 1. Sanatorium-resort institutions for treatment of disabled people

Let us dwell on each of the types of IRCT, according to the territorial distribution of those institutions or institutions operating in the territory of Ukraine, within the framework of specialized or comprehensive assistance to the categories of rehabilitators for the provision of rehabilitation services.

Medical and recreational direction of IRST

In Ukraine, the process of becoming a model of medical and social assistance to people with inclusion continues, which indicates significant structural changes in the country, including in relation to the needs of people with disabilities, for whom the main task is integration into modern society.

At the stage of reforming the healthcare industry of Ukraine, among various types of diseases, special attention will be paid to the rehabilitation of people with disabilities, where the main focus of rehabilitation activities is the restoration of the musculoskeletal system.

In addition to the liquidators of the accident at the Chernobyl nuclear power plant and the disabled category of general disease, Ukraine has a new category of people with disabilities - participants and victims of the ATO.

This list of rehabilitants can be attributed to citizens who refused to remain in the occupied territory, having left for different regions of Ukraine. These people have significant psychological trauma, having lost their property, business, not having a sense of peace and security, opportunities for a decent life and a comfortable future. The problem is acquiring significant quantitative and qualitative dimensions.

The main performers of rehabilitation programs, first of all, are [1; 25]:

- rehabilitation and therapeutic (treatment-and-prophylactic) institutions;

- rehabilitation and health institutions (centers);
- rehabilitation and prosthetic facilities.

Today, Ukraine offers rehabilitation services for persons with disabilities with the consequences of injuries and diseases of the spine, spinal cord and general diseases following sanatoriums (Table 2) [12].

In addition, according to the developed and approved by Order No. 471 of 04/04/2018 "On the establishment of the marginal cost of a voucher (bed-day) in 2018", it was registered in the Ministry of Justice of Ukraine on April 17, 2018 under No. 461/31913 treatment is offered to some privileged categories of citizens, namely [11]:

- persons with disabilities as a result of the war from among the affected participants of the Revolution of Dignity and participants in the antiterrorist operation, persons with disabilities as a result of a common disease and persons with disabilities since childhood;
- persons with disabilities with the consequences of injuries and diseases of the spine and spinal cord (persons with disabilities as a result of the war among the affected participants of the Revolution of Dignity and participants of the antiterrorist operation, persons with disabilities as a result of a common disease and persons with disabilities since childhood)
- to participants of military operations and participants of war from among the participants of the antiterrorist operation, injured participants of the Revolution of Dignity;
- to citizens accompanying persons with disabilities group I (except for persons with disabilities with consequences of injuries and diseases of the spine and spinal cord) (Table 3).

As a result of the statistical data provided above, it can be concluded that the quantitative indicators of medical and health institutions are not able to meet

Table 2

The sanatorias by inclusive rehabilitation directions

Name of Sanatoria	Location	Conformation
SOE 'Sanatorium Resort Complex', rehabilitation center	Donetsk Region	Slovyansk Resort
SOE 'The Clinic center named by Pirogov'	Odesa Region	CJSC 'Ukrprofzdorovnitsia'
Sanatorium 'Orizont'	Odesa Region	SOE 'South Resort service'
LLC 'Sanatorium Arctica'	Zaporizhzhia Region	Private Enterprise
LLC 'Sanatorium Borisfen'	Mykolaiv Region	Private Enterprise
The central military clinical Sanatorium 'Khmilnyk'	Vinnitsia Region	The Ministry of Defense of Ukraine
The Center of medical rehabilitation and treatment 'Puscha Vodytsia'	Kyiv Region	The Ministry of Defense of Ukraine
The Sanatorium department of Military and clinic center of The Central Region	Kirovohrad Region	The Ministry of Defense of Ukraine
The medical rehabilitation center 'Truskavetskyi'	Lviv Region	The Ministry of Defense of Ukraine

*Compiled from materials [1; 5]

Table 3

Sanatorium and resort facilities providing their services to privileged categories of citizens
(general sick people with disabilities and anti-terrorist operations participants)

Item number	The name of the sanatorium	Address	Treatment profiles (as per medical practice license)
1	LLC 'Sanatorium Barvinok'	Ternopil Region, Zboriv District, Mshanets Village, Hamlet Manyuki, 2	eye treatment
2	SOE 'Shipyard named by 61 Komuniara Sanatorium Ingul'	Mykolaiv, Heroiv Ukrayiny Avenue, 6a	respiratory system treatment, support and movement organs treatment
3	SOE 'South Resort Service 'Sanatorium 'Orizont'	Odesa Region, Bilhorod-Dnistrovskiy District, settlement Serhiivka, Haharina Street, 1-a	respiratory system treatment, support and movement organs treatment, circulatory diseases
4	SOE 'Polyana'	Zakarpattia Region, Svaliavskiy District, Polyana Village, Dukhnovycha Street, 104	treatment of the digestive system
5	LLC Seaside Sanatorium named by Lazo	Odesa Region, settlement Serhiivka, Naberezhna, 3	respiratory system treatment, support and movement organs treatment, circulatory diseases
6	ME Zhytomirskiy regional treatment center of radiation protection for children and adults 'Denyshi'	Zhytomir Region, Zhytomir District, Denyshi Village	support and movement organs treatment
7	PJSC Sanatorium Hotel complex 'Dnipro Beskyd'	Lviv Region, Truskavets, Drohobyska Street, 33	treatment of the digestive system, nephrology
8	PJSC 'Truskavetskurort' Sanatorium 'Almaz'	Lviv Region, Truskavets, Drohobycha Blvd, 2	treatment of the digestive system, nephrology
9	ME Sanatorium of Mother and Child 'Prolisok'	Volyn Region, Kivertsivskiy District, Hremyache Village	treatment of cardiovascular system, gastrointestinal tract, respiratory, circulatory system
10	SOE 'Clinical Sanatorium named by Pirogov' for spinal disabilities	Odesa Region, Kuyalnik	support and movement organs treatment

*Compiled from materials [1; 16; 22]

Table 4

Classification of cultural cognitive tourism by M. Dragichevich-Sheshich

Group	Type
Historical travels	journey into history, historical reenactment journey, religious journeys, studies in global history
Geographic travels	comprehensive specialized
Artistic travels	in order to study any direction in art, etc.

*Compiled from materials [1; 24]

Table 5

Classification of Cultural and Cognitive Recreational Resources

Types of Cultural and Cognitive Recreational Resources	Resources
Material	- varieties of historical and cultural monuments (monuments of archeology, history, architecture and urban planning, monumental art) - museums - museum-sanctuaries - memorial estate
Non-material	- customs - traditions - rites - oral literature

*Compiled from materials [24]

Table 6

Classification of cultural-historical objects

Material cultural and historical objects	- a set of means of production; - other material values of society at each historical stage of its development
Spiritual cultural and historical objects	- a set of achievements of society in education; - the totality of the achievements of society in science; - a set of achievements of society in art; - the totality of the achievements of society in the literature; - a set of achievements of society in the organization of state and public life, in work and life

*Compiled from materials [10; 24]

the rehabilitation needs of people who need it, even if there are listed working institutions that provide professional assistance.

Cultural and cognitive rehabilitation

Cultural and educational tourism is the basis for scientific research of culture, as well as a means of attracting individuals to the culture. In the development of the concept of cultural and educational tourism a significant contribution was made by the research

of Professor M. Dragicevich-Sheshich, the result of which was the classification of cultural and educational tourism (Table 4).

In foreign literature, cultural and educational tourism has the following interpretations:

1. As an ideal arena for exploring the nature of cultural reproduction; 2. Consumption by tourists of art, artistic heritage, folklore and a number of other cultural manifestations.

Cultural and educational tourism has its own resources and types of cultural and educational resources: subject and non-subject (Table 5).

Thematic cultural and educational recreational resources are used in the form of recreational services in the activities of museums and museums-reserves. And the cultural heritage of the Ukrainian people reflects the peculiarities of traditions, rituals, customs, originality of oral folklore, and the like. An intermediate position in the classification of cultural and educational recreational services is occupied by centers of folk arts and crafts.

Cultural and educational resources are a prerequisite for the organization of cultural and educational types of recreational services, optimizing recreational activities in general, performing quite serious educational functions.

Cultural and historical objects are divided into (see Table 6) material and non-material.

In fact, the entire heritage of the historical past of the Ukrainian people, which is researched and evaluated by scientific methods, can be attributed to cultural and educational resources, if they have social value and can be used with existing technical and material resources to meet the recreational needs of a significant number of people during a certain time [24].

Among cultural and educational objects, the leading role belongs to historical and cultural monuments, which are the most attractive and, on this basis, serve as the main means of satisfying the needs of cognitive-cultural recreation.

The cultural and historical prerequisites of the recreational industry include other objects related to the history, culture and modern activities of people: original enterprises of industry, agriculture, transport, theaters, scientific and educational institutions, sports facilities, botanical gardens, zoos, ethnographic and folklore attractions, handicrafts, folk customs, holiday rituals, etc. [10]. All objects used in cognitive-cultural recreation, are divided into two groups: mobile and stationary [24].

Consumption of mobile recreational resources is associated with visits to museums, libraries and archives, where they are usually concentrated. From the position of cognitive and cultural recreation, it is important that the fixed objects are independent solitary or group formations.

For example, to assess the use of cultural and historical objects, a typology was taken based on the informational essence of cultural and historical objects: uniqueness, typicalness among objects of this type, educational and educational value, attractiveness [24].

According to the degree of organization, objects are divided into specially organized and unorganized for display. Organized objects require more time for inspection, as they are the purpose of the inspection and form the basis of the excursion, unorganized – they serve as a general plan accompanying the excursion, a background that is covered by one glance without detailed consideration.

According to the location of the tourists, the objects are divided into interior and exterior. The total time of inspection of exterior objects is always greater than the time of inspection of interior objects [24].

Due to the wide spatial-spatial spectrum of the historical and cultural heritage of the Ukrainian people, almost every region of Ukraine has the ability to provide re-distribution services to inclusive tourists actively using cultural and educational resources.

Family and youth direction of rehabilitation of people with inclusion

Family and youth tourism is one of the most common areas of the global industry. Y. Grabovsky [7], Y. Kuznetsov [15], S. Nikitenko [13], V. Pestushko [14], etc. made a significant contribution to the substantiation of the need for the development of youth and children's tourism.

Tourist youth is the most unpretentious socio-demographic group, for which quality indicators in food centers and service levels in hotels are secondary, but prefer comfort to affordable prices, an interesting, varied and rich cultural and leisure program of stay, which corresponds to their age and personal tastes.

The development of youth and family tourism in Ukraine today is especially important, since it has a patriotic educational value and allows to realize the constitutional right of every person to rest.

Creating a youth tourism infrastructure solves several urgent problems:

1) for the person:

- health promotion;
- the ability to travel;
- raising the educational and cultural level;
- professional orientation;

2) for the state:

- development of tourism as an important sector of the economy;
- employment; raising the status of a country at the international level;
- the recovery of the population [17, p. 3-5].

Youth tourism “as a means of forming a personality, and as a segment of the tourism industry of Ukraine” [17, p.3] actively influences the development of the economy, the restructuring of the economy and changing priorities, including social, increasing the contribution to the general economic level of well-being of the population of Ukraine.

This approach is especially important for families with a family with a child with a disability or rehabilitators of other groups and nosologies with certain physical, psychological, post-traumatic and other problems that require further adaptation to the society. A significant disadvantage in working with these groups of inclusive people is the practical absence of adapted or adapted tourist routes that would take into account all the features of a particular nosological group.

Youth tourism, as a component of the system of youth policy in Ukraine, has great prospects for the internal development of tourism, where tourism organizations play a significant role, which are precisely the direction of youth tourism.

Professional and labor rehabilitation of people of inclusive groups

The occupational and labor rehabilitation of the IRCT types concerns, first of all, the participants of the anti-

terrorist operation, displaced persons from the combat zone and people with disabilities.

They are provided with psychological rehabilitation as a complex of measures, carried out with the aim of preserving, restoring or compensating for impaired mental functions, qualities, personal and social status of a person, facilitating psychosocial adaptation to a changed life situation, understanding the experience gained in an extreme situation, and applying it in life.

The purpose of psychological rehabilitation are:

- 1) the preservation and physical and mental health of recipients of services;
- 2) the achievement of socio-psychological well-being;
- 3) reduction in the frequency and severity of the effects of military trauma suffered in the form of acute stress reactions;
- 4) prevention of disability;
- 5) prevention of aggressive and self-destructive behavior.

The main objectives of the psychological rehabilitation are:

- 1) diagnosis and normalization of the mental functions of the recipient of services;
- 2) restoration of impaired (lost) mental functions to the optimal level of their severity;
- 3) correction of the identity of the recipient of services to ensure its effective functioning in society;
- 4) the provision of assistance in the establishment (restoration) of constructive relations in the family and society;
- 5) restoration of adaptive mechanisms in extreme (combat) actions;
- 6) mastering self-regulation and stress management (sedation)
- 7) prevention of psychological trauma and mental disorders;
- 8) carrying out psycho-prophylactic and psycho-correctional work with the family of the recipient of services;
- 9) the formation of positive reactions, motivations, social attitudes to life and professional activities.

Psychological rehabilitation involves the provision of services such as [16]:

- 1) psychological diagnostics - assessment of the current psychological state and individual psychological characteristics of the recipient of services, monitoring his mental state, determining the need and optimal methods of psychological rehabilitation;
- 2) psychological education and information - informing the recipient of services to form an understanding of the laws of the human psyche, people's behavior in extreme conditions, the formation of skills and ways to manage the capabilities of their own psyche, self-help and first psychological assistance to others, as well as the willingness and desire to receive professional psychological assistance if necessary;
- 3) psychological counseling - a set of short-term measures that are carried out by a psychologist and aimed at providing the recipient with information on psychological issues, emotional support, assistance in making informed decisions and assessing their own

psychological resources for behavior change, developing responsibility for their own behavior, self-awareness and change attitude to the problem, increasing stress tolerance and psychological culture;

4) psychological support and support - a system of socio-psychological methods and methods, the use of which contributes to the socio-professional self-determination of an individual in the course of restoring his abilities, values and self-awareness, increasing his competitiveness and adaptability, overcoming stress and other life situations and preventing the occurrence of psychological crisis conditions;

5) psychotherapy - the use of methods of psychological influence to solve personal and interpersonal problems with the use of standardized procedures in an individual or group form, aimed at restoring the impaired activity of the recipient's body to restore or compensate for its mental functions, personal qualities, interpersonal relations, and improvement quality of life;

6) group work - conducting psychological trainings, interviews, classes with psychological education and information for support groups using standardized procedures aimed at self-disclosure of participants of such groups, updating existing experience and finding ways to solve their psychological problems, developing self-knowledge and self-development skills, learning new communication and behavioral strategies [5; 14].

Physio-psychological rehabilitation services are provided to the recipient of services separately or in combination with other health, physical education, health resort, medical-psychological and social services. In accordance with the recommendations of the MSEC and taking into account domestic requirements for the development of home-based labor in the tourism infrastructure, people with disabilities may be engaged in, for example, the development of adapted tourist routes for inclusive tourists, which will contribute to the implementation of inclusive social and rehabilitation tourism in the general system of tourist services in Ukraine.

This type of rehabilitation will give an opportunity to master and further apply new types of professional and labor skills to continue working: to get a new specialty in physical abilities and get a job, to contribute to the process of creating additional jobs, including home work, which are recommended in individual rehabilitation programs for people with disabilities.

Rehabilitation of non-Olympic physical culture and sports direction

Physical rehabilitation is the systemic use of activities and physical exercises aimed at restoring the health and functional capabilities of the human body to improve the physical and psychological state through physical training and sports.

The goal of physical and sports rehabilitation activities for inclusive rehabilitators and persons with disabilities is to optimize actions aimed at integrating these categories of people into active life in society, improving their physical and functional status and restoring their working capacity by means of physical culture and sports.

In Ukraine, physical culture and sports rehabilitation activities are usually aimed at persons with disabilities

and are carried out in accordance with the Law of Ukraine [19; 21-25].

Regarding physical and sports rehabilitation of persons with disabilities, five main types of activities are being implemented, namely [23; 27, p.131-134]:

- rehabilitation and sports fees for persons with disabilities (conducted by the Ukrainian center for physical culture and sports of disabled people Invasport)
- All-Ukrainian recreation camps for persons with disabilities (conducted by the National Committee of Disabled Sports of Ukraine);
- camps of physical culture and sports rehabilitation for persons with disabilities (conducted by the Social Protection Fund for the Disabled and the regional centers for physical culture and sports of the disabled "Invasport");
- rehabilitation and sports camps involving antiterrorist operation (ATO) fighters who were injured or disabled as a result of participation in hostilities in the east of Ukraine (conducted by the National Committee of Disabled Sports of Ukraine);
- the active rehabilitation program "Return to Life" (conducted by the All-Ukrainian Public Association "National Assembly of Disabled People of Ukraine", National Committee of Disabled Sports of Ukraine with the support of the NATO Support and Supply Office (NSPA) in Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Ministry of Youth and Sports Ukraine).

The most purposeful and active measures for physical culture and sports rehabilitation are carried out on the basis of the Western Rehabilitation and Sports Center (Yavoriv village, Turkovsky district, Lviv region), in which persons with disabilities from all regions of Ukraine take part.

In total, on the basis of the Western Rehabilitation and Sports Center in 2018 were held [1; 9]:

- 11 rehabilitation and sports gatherings, which were attended by 400 people, of which 256 people with disabilities;
- 41 sports rehabilitation camps, which were attended by 810 people, including 673 people with disabilities;
- 8 All-Ukrainian health camps for persons with disabilities, in which 104 people took part, of which 89 people with disabilities;
- 2 rehabilitation and sports gatherings with participation of antiterrorist operation (ATO) fighters, in which 34 people took part;
- 5 activities of the active rehabilitation program "Return to life", which was attended by 53 people.

Thus, physical culture and sports rehabilitation is one of the most effective ways to attract young people with disabilities to systematic physical education and sports. It allows a person with disabilities to feel their need for a team, to show their individual skills and talents and to realize themselves in society.

Discussion and conclusion

Professional assistance by means of IRST should

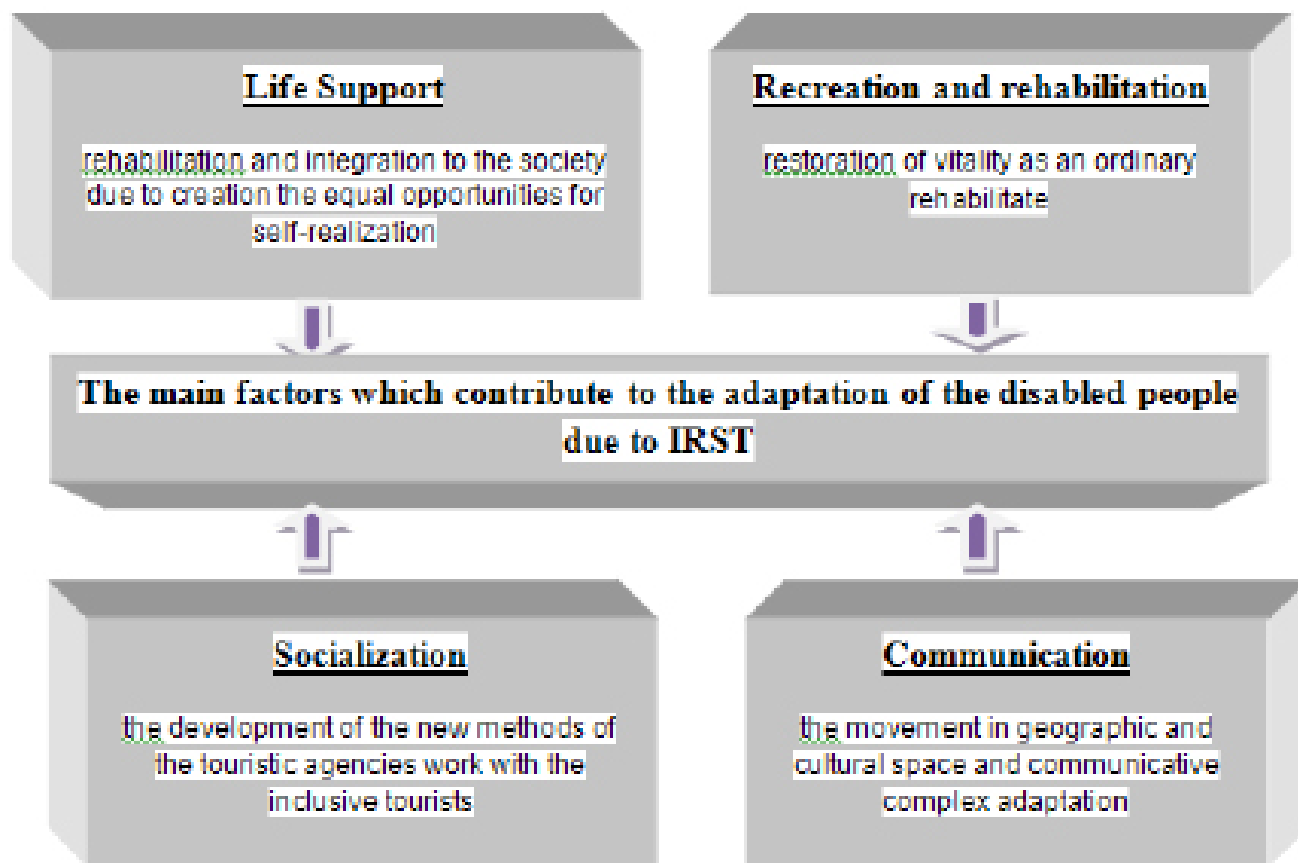

Figure 2. The main factors which contribute to the adaptation of The Persons With Disabilities (TPWD) due to Inclusive Social Rehabilitation Tourism (ISRT)

be a powerful means of rehabilitation. It will promote healing, communication of people with different nosologies, in order to remove the existing psychological barriers with the aim of obtaining pleasure from physical activity and labor.

So, we define the following factors that limit or influence the possibility of organizing inclusive tourism (Fig. 2) [1; 18, p.75-85]:

1. Physical state of potential tourists (disability, limited capacity).
2. The financial position of potential tourists (lack of funds for the trip).
3. High transport components of a tourist trip.
4. Inflated prices for accommodation facilities.
5. The presence of bureaucratic obstacles (for example, the complexity of visa procedures for foreign travel).
6. Absence or weak development of measures for the social support of tourism and recreation.
7. The problem of poor awareness of obtaining the necessary or desired tourist product, poor marketing development.
8. The limited range of travel services and tourist destinations available for persons with disabilities.
9. The lack of necessary motivation for people to travel.

To solve these problems, the following set of measures can be proposed:

1. Creation of transport and guest structure of inclusive tourism, which includes the equipment of airports, railway and bus stations, cars and buses, special parking, lifts, travelators providing special hotel room facilities.
2. The development of medical tourism, a network of medical institutions, through which people with disabilities will be able to strengthen their health and, consequently, increase their ability to travel.
3. The development of social tourism, support for tourist activity of the population with low incomes, encouraging family and interseasonal tourism.
4. Building and improve roads, vehicles, improving the system of selling tickets. The development of a system of competing types of transport - railway, air, water, transport companies, the organization of charter transportation of passengers.
5. Expanding the network of hotels, encouraging their construction through tax breaks that individuals and legal entities have, for example, exempting the hotel from tax for a period of five years after commissioning.

6. The adoption of a state program for the development of social tourism, accessible to all.

7. Development of the information support system for tourist and excursion services accessible to people with disabilities.

8. Expansion by travel agencies and tour operators of the range of services, formation of tourist destinations in accordance with the needs of relevant groups of the population.

Conclusion. Based on the above, we can state the following:

1. Inclusive rehabilitation and social tourism is a new interdisciplinary direction, uniting various spheres of human activity (rehabilitation, treatment, psychological and professional and labor assistance, family and youth, and sports and rehabilitation segment) aimed at rehabilitating people through tourism services.

2. Thus, inclusive tourism can be considered as a form of tourism, which includes the process of cooperation between various participants in the tourism industry. This allows all inclusive categories, especially people with special needs, to be involved in tourism infrastructure using an accessible environment, including mobile, visual, auditory and cognitive components of accessibility, to function independently, on equal minds, with dignity by providing universal tourist products, services and environments.

3. Based on foreign experience of working with inclusive tourists, and first of all with people with disabilities, it is necessary to note certain steps towards the development of IRST in Ukraine as a new integrated area based on the regulatory framework of our country.

4. Despite the significant problems of creating an inclusive environment in Ukraine (lack of modern material and technical base, transport infrastructure and architectural accessibility, etc.), the availability of existing medical and recreational enterprises gives hope for the intensification of the process of introducing IRCT to provide professional assistance to rehabilitants.

5. Social and psychological rehabilitation with types of IRST will allow persons of inclusive groups to change the social role in society, master the technologies of effective functioning in various conditions of stay, socially activate themselves in the process of tourist activities, transform their outlook, develop self-care activities and care for themselves, master new knowledge and skills.

References:

1. Bielousova N. V. *Інклüzивний туризм в системі реабілітаційної географії: від теорії до практики* [Inclusive tourism in the system of rehabilitation geography: from theory to practice]. Kyiv, TALKO, 2018, 344 p. (in Ukrainian).
2. Bielousova N.V. *Теоретичні аспекти розвитку інклüzивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні* [Theoretical aspects of the development of inclusive rehabilitation and social tourism in Ukraine]. *Naukovij žurnal «Naukovi zapiski Sums'kogo deržavnogo pedagogičnogo universitetu. Geografičnii nauki»* [Scientific journal "Scientific notes of Sumy State Pedagogical University. Geographical Sciences"], 2018, Vol. 9, pp. 205-213. (in Ukrainian).
3. Bielousova N. V. «Інклüzивний туризм» або «подорожі без бар'єрів» в сучасному суспільстві [“Inclusive tourism” or “travel without barriers” in modern society]. *Україна: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення* [Ukraine: Geographic analysis and the search for solutions]. I. Pylypenko & D. Malchikova (Eds.). Kherson: Helvetica, 2017, pp. 33–35. (in Ukrainian).

4. Bielousova N. V. Inklüzivnij turizm v Ukraïni âk vid sociokul'turnoi reabilitacii invalidiv [Inclusive tourism in Ukraine as a kind of sociocultural rehabilitation of persons with disabilities] *Social'no-gumanitarni nauki i sučasni vikliki* [Social sciences and modern challenges]. Part I. O. Vysotskyi (Ed.). Dnipro: Myslyvets, 2017, pp. 219–221. (in Ukrainian).
5. Bielousova N. V. Inclusive tourism as a segment of the economy of Ukraine. *World scientific extent: Collection of scientific articles*. Agenda Publishing House, Coventry, United Kingdom, 2017, 424 p.
6. Culham A. Deconstructing Normalisation: Clearing the Way for Inclusion. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, Vol. 28, N. 1, 2003, pp. 65–78.
7. Grabovsky Yu. A., Skaliy O. V., Skaliy T. V. *Sportyvnyy turyzm* [Sports tourism]. Tutorial. Kyiv: Educational book – Bogdan, 2009, 304 p. (tables)
8. Latest IDP numbers by country. *International Displacement Monitoring Center*. [Electronic source]. Access mode: <http://www.internal-displacement.org/database>.
9. *Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Protection of Disabled Persons in Ukraine"*.
10. *Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Protection of Children with Special Needs in Ukraine"*.
11. *Zakonodavstvo pro pam'atniki istorii ta kul'turi: Zbirnik normativnih aktiv* [Legislation on monuments of history and culture: A collection of regulatory acts]. O. Yakimenko (ed.). Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 1970, 464 p. (in Ukrainian).
12. Report of the Ministry of social policy of Ukraine for 2017. *State Statistics Service of Ukraine* [Electronic source]. Access mode: www.ukrstat.gov.ua.
13. Nikitenko S. Dobrovil'ni sportivni tovaristva v sistemì deržavnogo upravlinnâ fizičnoï kul'turoï i sportom v Ukraïni [Voluntary sports societies in the system of state management of physical culture and sports in Ukraine]. *Public administration and local self-government*, 2017, Vol. 1, pp. 91–96. (In Ukrainian).
14. Pestushko V. Yu. *Sučasnij stan i perspektivi rozvitku turizmu v Ukraïni* [Current state and prospects of tourism development in Ukraine]. *Naukovi posuki geografičnoï gromads'kosti: minule, s'ogodennâ, majbuttâ* [Scientific searches in geography: past, present, future]. Luhansk, 2013, pp. 230–234. (in Ukrainian).
15. *Problemy turizma: teoriya, upravleniye, innovatsii* [Problems of tourism: theory, management, innovation]. Kuznetsova Yu.V. (ed.). Saint Petersburg: Asterion, 2011, 242 p. (in Russian).
16. Resolution of the Cabinet of Ministers of December 27, 2017, No. 1057, "On Approval of the Procedure for the Psychological Rehabilitation of Participants in the Antiterrorist Operation and the Victims of the Revolution of Dignity".
17. Shipko A. Vihovnij prostir ditâčo-ûnac'kogo turizmu [Educational space for child's and adolescen's tourism]. *Kraêznavstvo. Geografiâ. Turizm* [Local studies. Geography. Tourism], 2008, Vol. 4 (537), pp. 3–5. (in Ukrainian).
18. Teriukhanova I., Stulpinas N., Tereshchuk O. Stimulûvannâ robotodavciv do pracevlaštuvannâ invalidiv: zarubižnij dosvid ta vitčiznâna praktika [Stimulation of employers for the employment of disabled people: foreign experience and domestic practice], *Social'nij zahist* [Social Protection], 2008, No. 11, pp. 16–17. (in Ukrainian).
19. *The Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine"*.
20. *The Law of Ukraine "On the Rehabilitation of the Disabled People in Ukraine"*.
21. *The Law of Ukraine "On the Fundamentals of Social Protection of Children with Special Needs in Ukraine"*.
22. *The Law of Ukraine "On the Protection of Childhood"*.
23. *The Law of Ukraine "On State Assistance to Families with Children"*.
24. *The Law of Ukraine "On Tourism"*.
25. *The Law of Ukraine "On Resorts"*.
26. Velychko V. V. *Organizaciâ rekreacijnih poslug* [Organization of recreational services]. Kharkiv: Kharkiv National University of Urban Economics, 2013, 202 p. (in Ukrainian).
27. Zakharova L. N., Kuzmina E. M., Morozova I. G. and others. *Turizm kak sociokul'turnoe âvlenie* [Tourism as a socio-cultural phenomenon]. Tyumen, 2003, 123 p. (in Russian).
28. Zayarnyuk A. V. Social'nij zahist vrazilivih verstv naselennâ: vitčiznânij ta zarubižnij dosvid [Social protection of vulnerable groups of the population: domestic and foreign experience]. *Naukovi pracì Kirovohrads'kogo nacional'nogo tehničnogo universitetu. Seriâ «Ekonomični nauki»* [Scientific works of Kirovohrad National Technical University. Series "Economic Sciences"], 2004, Vol. 6, pp. 131–134. (in Ukrainian).

Список використаних джерел:

1. Белоусова Н. В. Инклюзивный туризм в системе реабилитационной географии: від теорії до практики: монографія. – К.: ТАЛКОМ, 2018. – 346 с.
2. Белоусова Н. В. Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. Науковий журнал «Наукові записки Сумського державного педагогічного університету. Географічні науки». – Суми: СумДПУ імені А. С.Макаренка, 9-й випуск, 2018 – С.205–213;
3. Белоусова Н. В. «Інклюзивний туризм» або «подорожі без бар'єрів» в сучасному суспільстві. Україна: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Херсон, 5-6 жовтня 2017) / [Під загальною редакцією І. Пилипенко, Д. Мальчикової]. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.33–35.

4. Белоусова Н. В. Інклюзивний туризм в Україні як вид соціокультурної реабілітації інвалідів. Соціально-гуманітарні науки і сучасні виклики. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. 26-27 травня 2017, м. Дніпро. Частина I. / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: СПД «Мисливець», 2017. – С. 219–221.

5. Bielousova N. V. Inclusive tourism as a segment of the economy of Ukraine. World scientific extent: Collection of scientific articles. – Coventry: Agenda Publishing House, 2017. – 424 p.

6. Culham, A. Deconstructing Normalisation: Clearing the Way for Inclusion / Journal of Intellectual and Developmental Disability. – 2003. – Vol. 28. – N. 1, p. 65–78.

7. Грабовський Ю. А., Скалій О. В., Скалій Т. В. Спортивний туризм. Навчальний посібник. – К.: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 304 с. (таблиці)

8. International Displacement Monitoring Center. Latest IDP numbers by country. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.internal-displacement.org/database>.

9. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» № 2249-VIII (2249-19) від 19.12.2017 р.

10. Закон України «Про основи соціальної захищеності дітей з особливими потребами в Україні» // Права дітей з особливими потребами в Україні: 3б. прав. док. – К.: Сфера, 1998. – 634 с.

11. Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів / Під ред. О.М.Якименка. – К.: Політвидав України, 1970. – 464 с.

12. Звіт Мінсоцполітики за 2017 рік. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

13. Нікітенко С. Добровільні спортивні товариства в системі державного управління фізичною культурою і спортом в Україні // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2017. – Вип. 1. – С. 91–96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2017_1_15.

14. Пестушко В.Ю. Сучасний стан і перспективи розвитку туризму в Україні // Наукові пошуки географічної громадськості: минуле, сьогодення, майбуття: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Луганськ: Вид-во «ДЗ ЛНУ ім.Т.Шевченка», 2013. – С.230–234.

15. Проблемы туризма: теория, управление, инновации. Монография / под ред. проф. Кузнецова Ю. В. – СПб: Астерион, 2011. – 242 с.

16. Постанова Кабінету Міністрів від 27 грудня 2017 р. № 1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності».

17. Шипко А. Виховний простір дитячо-юнацького туризму // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. – №4 (537). – С. 3–5.

18. Терюханова І., Стульпінас Н., Терещук О. Стимулювання роботодавців до працевлаштування інвалідів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика // Соціальний захист. – 2008. – № 11. – С. 16–17.

19. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170 з змінами № 2376 – VIII від 22.03.2018 р. №18, ст.168.

20. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 2-3, ст.36).

21. Закон України «Про основи соціальної захищеності дітей з особливими потребами в Україні». Закони України. – Т. 1. – К.: АТ «Книга», 1996. – С. 301–309.

22. Закон України «Про охорону дитинства» від 21 квітня 2001 р. № 875.

23. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року.

24. Закон України «Про туризм». Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13, – С. 180.

25. Закон України «Про курорти» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – С.22–43.

26. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг. Навчальний посібник. – Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 2013. – 202 с.

27. Захарова Л. М., Кузьмина Е. М., Морозова И. Г. и др. Туризм как социкультурное явление / Под ред. Захаровой Л. Н. – Тюмень, 2003. – 123 с.

28. Заярнюк А. В. Соціальний захист вразливих верств населення: вітчизняний та зарубіжний досвід // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія «Економічні науки». – Кіровоград: КНТУ. – 2004. – Вип. 6. – С.131–134.

ACADEMICIAN ARKADIY ZHUKOVSKY: SCIENTIFIC CONTRIBUTION TO POLITICAL GEOGRAPHY

Alla VINTONIAK

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine
alla.pirogovskaja@gmail.com*

Abstract: Arkadiy Zhukovsky made a weighty contribution to the theory, methodology and practice of political geography. Study of the territorial organization and geographical patterns of formation and development of the political sphere of public life, reflecting the essence of political geography as a science, underlie significant portion of his research. The purpose of this article is to reveal and clarify the main contributions of the scientist characterizing important political events in their geographical context. The work "All-Russian Constituent Assembly" by A. Zhukovsky is an interesting exploration related to political geography. It is valuable because it highlights the role of the highest electoral institution of the former Russian Empire through the prism of all-Ukrainian interests. World political map, its stages of formation and existing state constitute another key area of political-geographical research, which constantly stayed in the focus of A. Zhukovsky. This is evidenced by his "World Wars" exploration, and, doubtless, Ukraine was in the center of his investigations. The next, equally important direction of political geography, developed by A. Zhukovsky, are peculiarities of national territory formation, the place and significance of national capitals, and the issues of administrative-territorial division of the countries. Finally, the territorial organization of political activity, being an instrument of individuals or communities to implement their political interests, was an aspect that A. Zhukovsky also made a lot of effort to investigate.

Key words: Arkadiy Zhukovsky, political geography, Ukraine, state structure, administrative-territorial division.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.81.29-33>

UDC: 911.3

Received: April 24, 2019.

Revised: May 06, 2019.

Accepted: June 10, 2019.

АНАЛІЗ ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕНЬ АКАДЕМІКА АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО

Алла ВІНТОНЯК

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
alla.pirogovskaja@gmail.com*

Анотація: Аркадій Жуковський здійснив вагомий внесок у теорію, методику та практику політико-географічних досліджень. Вивчення територіальної організації та пізнання географічних закономірностей формування і розвитку політичної сфери життя суспільства, що відображають сутність політичної географії як науки, лежать в основі багатьох його досліджень. Метою даної статті є розкриття та висвітлення основних праць ученого, які характеризують важливі політико-географічні події.

Вагомою політико-географічною розвідкою А. Жуковського є його праця «Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание)». Її цінність – у тому, що вона висвітлює кризу призму загальноукраїнських інтересів роль найвищої виборчої установи колишньої Російської Імперії. Ще одним з визначальних напрямів політико-географічних досліджень є аналіз етапів формування та оцінка сучасного стану політичної карти світу. Цей напрям постійно перебував у полі зору А. Жуковського. Свідченням цього є і його розвідка «Світові війни». Центром дослідження вченого, безперечно, є Україна. Наступним, не менш вагомим напрямом наукових пошуків у політичній географії, є розгляд особливостей формування території держав, місця та значення їх столиць, адміністративно-територіального поділу країн. Пізнання територіальної організації політичної діяльності, в результаті якої окремі особи, суспільні спільноти чи суспільні інститути реалізують свої політичні інтереси – наступний аспект, до вивчення якого А. Жуковський доклав чимало зусиль.

Ключові слова: Аркадій Жуковський, політична географія, Україна, державний устрій, адміністративно-територіальний поділ.

Вступ. Аркадій Жуковський – відомий вчений-енциклопедист, іноземний член Національної академії наук України, почесний доктор Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича, Почесний громадянин Чернівців, здійснив вагомий внесок у теорію, методику та практику політико-географічних досліджень. Вивчення територіальної (геопросторової) організації та пізнання географічних закономірностей формування і розвитку політичної сфери життя суспільства, що відображають сутність політичної географії як науки, лежать в основі багатьох його досліджень.

До найістотніших напрямів політико-географічного аналізу і синтезу А. Жуковського варто віднести:

- оцінка політико-географічного положення, формування території держав, столиць та адміністративно-територіального поділу країн;

- дослідження процесів формування та розвитку політичних кордонів, можливостей прикордонного співробітництва, транскордонних зв'язків, територіальних претензій і спорів;

- пізнання просторових особливостей формування і розвитку суспільних інститутів, що реалізують різноманітні функції політичної влади, як державних, так і недержавних (політичні партії, профспілки, суспільні рухи, громадські об'єднання);

- вивчення географічних особливостей виборів, страйків, збройних виступів;

- оцінка впливу географічних чинників на стратегічні позиції держав у світовому просторі (геополітика);

- комплексна політико-географічна характеристика окремих регіонів та окремих країн світу [1, с.87-88].

Теоретико-методологічні основи дослідження. Масштабний та мало досліджений на сьогоднішній день науковий доробок академіка Аркадія Жуковського у сфері політичної географії послугував для нас ґрунтовною теоретичною основою для створення даної праці. В процесі дослідження ми опирались на такі методи та підходи: аналіз бібліографічного доробку Аркадія Жуковського; пошук та виділення праць географічного характеру, зокрема з політико-географічним спрямуванням; висвітлення та тлумачення у даній статті основних ідей, поглядів, цінностей, які намагався донести у своїх працях А. Жуковський; узагальнення та систематизація інформації, отриманої в результаті вивчення літературних джерел.

Мета і завдання дослідження. Аркадій Жуковський відомий своїми цінними науковими напрацюваннями у сфері географії як в Україні, так і далеко за її межами. Важливі та цінні розвідки у сфері історичної географії, географії релігій, країнознавчі напрацювання ученого були досліджені та висвітлені нами раніше. Не менш науково цікавим залишається питання політичної географії, яке також досліджував академік Аркадій Жуковський і яке частково уже піднімалось нами

у попередніх працях. Тому метою даної статті є розкриття та висвітлення основних праць ученого, які характеризують важливі політико-географічні події. Коротка характеристика політико-географічних розвідок Аркадія Жуковського, наголошення на основних важливих географічних та політичних процесах, пізнання географічних закономірностей формування і розвитку політичної сфери життя суспільства, подання висновків та результатів дослідження – є нашими завданнями у цій роботі.

Опис методики дослідження. Пошук та відбір праць для даної розвідки є основним та, напевно, найважливішим етапом роботи над нею. Виконання цього завдання потребує використання багатьох методів та підходів, які описані нами у розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження». Більшість описаних у статті праць – це гасла з Енциклопедії Українознавства, написані Аркадієм Жуковським. Звичайно, зазначені у статті політико-географічні напрацювання науковця не є вичерпними, деякі із існуючих уже згадувались нами у попередніх роботах, а деякі є перспективою на майбутнє. На сьогоднішній день масштабна бібліотека вченого, включно з усіма томами Енциклопедії Українознавства, за його бажанням знаходиться у науковій бібліотеці Чернівецького національного університету, де, власне, ми і працювали над даною статтею.

Викладотриманих результатів. Надзвичайно цікавою політико-географічною розвідкою А. Жуковського є його праця «Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание)» [5, с.15-16]. Її цінність – у тому, що вона висвітлює крізь призму загальноукраїнських інтересів роль найвищої виборчої установи колишньої Російської Імперії, що була покликана визначити після лютневої (березневої) революції 1917 року новий державний устрій та затвердити конституцію нової «федеративної Росії». Принаймні, так планував Тимчасовий Уряд на початку лютневої революції. Створена у березні 1917 року особлива нарада спільно з юридичною нарадою підготували закон та положення про вибори на основі загального, безпосереднього, рівного і таємного голосування. Вибори були призначені на 25 листопада 1917 року.

А. Жуковський розкриває ставлення до виборів у Всеросійські Установчі Збори українських політичних кіл. 23.03.1917 р. Українська Центральна Рада у своїй першій відозві до українського народу підтримала рішення Тимчасового Уряду, заявивши, що «український народ повинен бути хазяїном своєї землі» [5, с.15]. І Універсал (23.06.1917 р.) визнавав право Всеросійських Установчих Зборів видавати закони, що стосувалися і України як автономного утворення Російської держави з власними законами. II Універсал (16.07.1917 р.) відкидав самовільне здійснення автономії України до скликання Всеросійських Установчих Зборів. Цю ж позицію Центральної Ради підтверджував і III Універсал (20.11.1917 р.). Разом з тим паралельно просувалася і справа Українських Установчих Зборів.

А. Жуковський відзначає, що з усіх 79 виборчих округ Російської Імперії інформацію про вибори отримано лише з 54 (близько 2/3). По всій території колишньої Російської Імперії першими були: російські соціалісти-революціонери (близько 46% голосів), більшовики – 24,9%, українські соціалісти-революціонери – 9,5%. В Україні з 7,6 млн. виборців національні групи (неросійські партії) отримали 61,5% голосів (у тому числі – 45,3% українські соціалісти-революціонери (есери)). Російські соціалісти-революціонери мали 24,8%, більшовики – 10%, кадети – 3,7%.

А. Жуковський розкриває територіальні особливості виборчого процесу. Так, зокрема, на Київщині українські соціалісти-революціонери здобули 77% усіх голосів виборців, на Волині – 71%, Чернігівщині та Полтавщині – 60%, Катеринославщині – 52%, у Таврії – 33%. Об'єднавшись з російськими есерами, українські есери на Харківщині мали лише 12% голосів виборців, а на Херсонщині – 25%.

Одним з визначальних напрямів політико-географічних досліджень є *аналіз етапів формування та оцінка сучасного стану політичної карти світу*. Цей напрям постійно перебував у полі зору А. Жуковського. Свідченням цього є і його розвідка «Світові війни» [4, с.172-176]. Центром дослідження вченого, безперечно, є Україна. Як за першої, так і за другої світових війн «Україна була театром воєнних дій, вона зазнала великих людських і матеріальних втрат, - пише А. Жуковський. – За світових війн приспінено вироблялася українська національна свідомість, Україна творила (при кінці першої світової війни) чи пробувала творити (за другої світової війни) третю – після княжої і козацької, модерну українську державу. І хоча українська державність як після першої, так і після другої світової війни була втрачена, державницький чин за тих часів став основою, на якій формується після розвалу советської імперії сьогодняшня держава – Україна» [4, с.172].

Завершальними подіями першої світової війни після березневої революції 1917 р. у царській Росії стали:

- на центральних і східно-українських землях – становлення української держави;
- на західноукраїнських землях – воєнний стан аж до розпаду Австро-Угорщини; створення Української Національної Ради у Львові 18.10.1918 р.; перебрання 1.11.1918 р. державної влади та проголошення 9.11.1918 р. Західно-Української Народної Республіки [4, с.173].

Напередодні Другої світової війни після Мюнхенської угоди (29.09.1938 р.) з жовтня 1938 р. українське Закарпаття (Карпатська Україна) стало автономним. 15 березня 1939 р. була проголошена самостійність Карпатської України, що одразу ж за згоди Німеччини була окупована Угорщиною.

Аркадій Жуковський стверджує, що «конфлікт на Сході Європи, який згодом переріс у світовий, був приспінений німецько-советським (Рібентроп-Молотов) пактом від 23 серпня 1939 року. З початком нападу Німеччини на Польщу 1.09.1939 були втягнені

у воєнні дії західноукраїнські землі, а з червня 1941 і центральна та східна Україна стала тереном затяжних боїв, які прокочувалися спочатку у напрямі з заходу на схід, а згодом зі сходу на захід» [4, с.173].

А. Жуковський зазначає, що за Другої світової війни Україна зазнала величезних втрат. Загинуло від 4,5 до 7 млн. людей, 2 млн. осіб вивезено на роботи до Німеччини. Загинуло близько 2 млн. євреїв, депортовано з Криму кримських татар.

В Україні було знищено 714 міст і містечок, 28 тис. сіл, зруйновано 2 млн. помешкань. Знищено 16 тис. промислових підприємств, 870 радгоспів, 28 тис. колгоспів. До Німеччини вивезено 12 млн. т сільськогосподарських продуктів. «За важких повоєнних років, - підсумовує вчений, - Україна мусіла довгий час відшкодовувати втрати, яких зазнала під час другої світової війни» [4, с.176].

Вагомим напрямом наукових пошуків у політичній географії є *розгляд особливостей формування території держав, місця та значення їх столиць, адміністративно-територіального поділу країн*. У цій ділянці політичної географії А. Жуковський має вагомий здобутки. Візьмемо, хоча б, його дослідження столиць держав. Серед них А. Жуковський ретельно з українознавчих позицій вивчав Париж, Відень, Єрусалим, Москву та ін. [2, 6, 7, 8].

Малодослідженим аспектом політичної географії як науки загалом і політичної географії України, зокрема, до вивчення якого А. Жуковський доклав чимало зусиль, є *пізнання територіальної організації політичної діяльності*, в результаті якої окремі особи чи суспільні спільноти, суспільні інститути реалізують свої політичні інтереси (організація, проведення та участь у громадських політичних рухах, референдумах, виборах, демонстраціях, страйках, збройних виступах тощо).

Свої ідеї і бачення у цій площині Аркадій Жуковський виклав у низці праць, серед яких узагальнюючою, комплексною є «Михайло Грушевський і журнал «Україна» [3, с.5-20].

Постать і діяння Михайла Сергійовича Грушевського – Голови Центральної Ради Української Народної Республіки (1917 – 1918 рр.), громадського і політичного діяча, багаторічного голови Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (1897 – 1913 рр.), українського історика, академіка ВУАН завжди були для А. Жуковського життєвим дороговказом. У діяльності ж самого М. Грушевського журнал «Україна» відіграв особливу роль, перш за все «під час його появи за советського періоду» [3, с.5].

Як відомо, «Україна», з підзаголовком науковий трьохмісячник (а з 1925 р. – двохмісячник) українознавства, друкувався в Києві з 1914 р. до 1930 р. (з перервами 1915 – 1916 рр. та 1919 – 1923 рр.). Головним редактором журналу був Михайло Грушевський. Всього побачили світ 43 числа видання (7 – за першого періоду та 36 книг – за другого, советського періоду). Загальний обсяг – 8180 сторінок друку.

Як відзначає А. Жуковський, особливу увагу М. Грушевський як автор та редактор приділяв

висвітленню ролі у політичному і культурному житті українського народу визначних діячів та історичним подіям. Так десятиліття смерті Івана Франка «Україна» відзначила своєю 20-тою книгою і друком заборонених советами віршів «Не пора» (1880 р.) та «Розвивайся ти високий дубе...» (1880 р.). К. Студинський підготував розлогі студії про «Івана Франка і товаришів в соціалістичному процесі 1878 р.», Михайло Возняк – «Іван Франко в добі радикалізму» [3, с. 9].

Цінними матеріалами з політичної географії України, поданими у журналі «Україна», є:

- аналіз революційних рухів в Україні (наприклад, стаття О. Гермайзе про Коліївщину – книга 8, 1924 р.; «Революції в Східній Європі 1905 р.; століття «декабрьського повстання», 1825 – 1925 рр.; «Десять роковини Визволення України від царського панування», 1917 – 12 – 15 березня 1927 р. та ін.);
- оцінка діяльності політичних організацій (Кирило-Методіївське Братство, книга 8);
- наукове обґрунтування шляхів боротьби за волю українського народу. Так, з нагоди двадцятиліття від заснування Українського Наукового Товариства у Києві М. Грушевський у редакційній статті під заголовком «Велике діло» («Україна». Книга 32) відзначив «вікове змагання українського народу за політичну і культурну свободу. Пригадав він і перешкоди, які стояли на цьому шляху. Було потрібно видобути з «мертвої хватки» російського імперіалізму – те, що її предки необережно положили «під кріпку і високу руку єдиного під сонцем православного государя» в 1650-х роках...» [3, с.13].

Висновки. Отже, виходячи із вище викладеного можна стверджувати наступне:

- праці академіка Аркадія Жуковського у сфері політичної географії є великим та інформативним

науковим надбанням, яке досі потребує детальнішого розгляду та вивчення;

- розглянута у статті праця «Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание)» висвітлює кризь призму загально-українських інтересів роль найвищої виборчої установи колишньої Російської Імперії. Знайомить читача з особливостями виборчого процесу, його територіальною організацією, специфікою розподілу голосів тощо;

- розвідка Аркадія Жуковського «Світові війни» є не лише твором, який розкриває моменти формування та оцінки політичної карти світу, це праця, яка досліджує роль та місце України у розпалі світових війн, що не оминули її. Висвітлює страшні втрати населення, економічні та соціальні наслідки, територіальні та політичні зміни, здобутки національної свідомості українців;

- вагомим напрямом наукових пошуків Аркадія Жуковського у політичній географії є розгляд особливостей формування території держав, місця та значення їх столиць, адміністративно-територіального поділу країн;

- стаття розкриває малодосліджений аспект політичної географії як науки загалом і політичної географії України, зокрема, до вивчення якого А. Жуковський доклав чимало зусиль – пізнання територіальної організації політичної діяльності, в результаті якої окремі особи чи суспільні спільноти, суспільні інститути реалізують свої політичні інтереси. З поглядами Аркадія Жуковського у цій площині нас ознайомлює представлена у статті праця «Михайло Грушевський і журнал «Україна». Ця розвідка розкриває аналіз революційних рухів в Україні, висвітлює оцінку діяльності політичних організацій, дає наукове обґрунтування шляхів боротьби за волю українського народу.

References:

1. Rudenko V. P., Pirohivska A. M. *Akademik Arkadij Žukovs'kij: ukraïns'kij geograf, kartograf i enciklopedist*. [Academician Arkadiy Zhukovsky: Ukrainian Geographer, Cartographer and Encyclopaedist]. Chernivtsi, Nashi knyhy, 2018, 368 p. (in Ukrainian).
2. Shishov I., Zhukovsky A. Moskva [Moscow]. *Enciklopediâ Ukraïnoznnavstva: Slovnikova častina – dopovnennâ* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part – supplement]. Paris – New York, 1995, T. II/11, p. 129–137. (in Ukrainian).
3. Zhukovsky A. Mychajlo Hruševs'kyj i žurnal «Ukraïna» [Mykhailo Hrushevsky and magazine “Ukraine”]. *Ukraïns'kyj istoryk* [Ukrainian historian]. 1986, Č. 89/90, pp. 5–20.
4. Zhukovsky A. Svitovi vijny [World wars]. *Enciklopediâ Ukraïnoznnavstva: Slovnikova častina – dopovnennâ* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part - supplement]. Paris – New York, 1995, T. II/11, pp. 172–176. (in Ukrainian).
5. Zhukovsky A. Vserosijs'ki Ustanovči Zbori [All-Russian Constituent Assembly]. *Enciklopediâ Ukraïnoznnavstva: Slovnikova častina – dopovnennâ* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part – supplement]. Paris – New York, 1995, T. II/11, pp. 15–16. (in Ukrainian).
6. Zhukovsky, A. Austria. *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984, Vol. I, pp. 139–141.
7. Zhukovsky, A. Ierusalem. *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988, Vol. II, pp. 379–380.
8. Zhukovsky, A. Paris. *Encyclopedia of Ukraine*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1993, Vol. III, pp. 776–778.

Список використаних джерел:

1. Руденко В.П., Пирогівська А.М. Академік Аркадій Жуковський: український географ, картограф і енциклопедист: монографія. – Чернівці: Наші книги, 2018. – 368 с.
 2. Шишов І., Жуковський А. Москва // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 129–137.
 3. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» // Український історик. – 1986. – Ч. 89/90. – С. 5–20.
 4. Жуковський А. Світові війни / Енциклопедія Українознавства: Словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 172–176.
 5. Жуковський А. Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание) / Енциклопедія Українознавства: Словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II/11. – С.15–16.
 6. Zhukovsky A. Austria // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – Vol. I. – P. 139–141.
 7. Zhukovsky A. Ierusalem // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 379–380.
 8. Zhukovsky A. Paris // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1993. – Vol. III. – P. 776–778.
-

CHANGING EVERYDAY PRACTICES IN SUBURBAN SPACES: A METHODOLOGY TO INVESTIGATE LOCAL TRENDS

¹Natalia PROVOTAR, Anatolii MELNYCHUK, Oleksiy GNATIUK, Olena DENYSENKO

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
¹provotarnat@ukr.net

Abstract: Urban and suburban spaces are social and multidimensional. The city and its suburbia constitute an arena of diverse and conflicting social processes. Their social differentiation is manifested, first of all, in housing segregation and diversity of various types and forms of life activity. Social interactions and relationships between individuals and social groups take place in the social space of the city and the suburbia. Their behavioural practices lie at the intersection of economic, social, cultural, environmental, and urban planning domains of urban functioning and manifest themselves in everyday practices. The concepts addressing the research of everyday practices were designed and tested in the fields of sociology, history, and economy. The goal of this article is to develop a methodology for the study of local trends of changing everyday practices in suburban spaces of cities with different functions on the bases of human geography and urban science. The authors propose to study everyday social practices using actor-network theory, making possible to consider the variability of everyday practices of suburban residents as a network of interaction between actors (people, non-people, and ideas) that create, act and change. The initial phase of the research involves a general analysis of the processes and paradigms of suburban development of model cities by analysing scientific literature, field trips to selected suburban areas, use of remote sensing data and local media screening. Based on this analysis, the cases (test areas) are determined. The analytical stage of the study tries to identify characteristics, factors and trends of the temporal changes in the everyday practices of the population of selected areas, focusing on the everyday practices of leisure and self-organization. This stage of the study involves comparative historical and comparative geographical analysis, mapping, in-depth interviews, as well as field observations. The ending stage aims at identification of current trends and peculiarities of changing everyday practices in ambiguous suburban spaces and developing recommendations for local governments and planning agencies.

Key words: suburbanization, suburban spaces, everyday practices, qualitative research methods.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2019.81.34-41>

UDC: 911.3

Received: April 30, 2019.

Revised: June 03, 2019.

Accepted: June 10, 2019.

МІНЛИВІ ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ У ПРИМІСЬКИХ ПРОСТОРАХ: МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЕВИХ ТРЕНДІВ

¹Наталія ПРОВОТАР, Анатолій МЕЛЬНИЧУК, Олексій ГНАТЮК, Олена ДЕНИСЕНКО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
¹provotarnat@ukr.net

Анотація: Міські і приміські простори соціальні та багатовимірні. Місто і передмістя є ареною різноманітних і суперечливих соціальних процесів. Соціальна їх диференціація проявляється, насамперед, в житловій сегрегації та різноманітності різних видів і форм життєдіяльності населення. У соціальному просторі міста і передмістя здійснюються соціальні взаємодії та відносини індивідів і соціальних груп. Їх поведінкові практики лежать на перетині економічних, соціальних, культурних, екологічних, містобудівних сфер функціонування міста і проявляються у повсякденних практиках. Сформовані та апробовані концепції дослідження повсякденних практик населення в аспекті соціології, історії, економіки. Завданням даної роботи є розробка методики дослідження місцевих трендів мінливих повсякденних практик у приміських просторах різних за функціональним призначенням міст на засадах суспільної географії та урбаністики.

Ключові слова: субурбанізація, приміські простори, повсякденні практики, якісні методи дослідження.

Постановка проблеми. Приміські зони найбільших міст України протягом останнього десятиліття характеризуються надзвичайно динамічними трансформаціями, що відбуваються за різними сценаріями [14]. Глибока соціально-економічна поляризація сприяє інтенсифікації усіх трьох базових механізмів демографічного зростання приміської зони: класичної субурбанізації західного зразка, міської руралізації та сільської урбанізації [4]. Спрощеної моделі «західної субурбанізації» недостатньо для розуміння розвитку приміської зони постсоціалістичних міст [12, с. 437]. Деякі стадії розвитку приміської зони українських міст є дискусійними і можуть істотно відрізнятися від своїх західних прототипів [2].

Суспільний запит на переселення до приміської зони стимулює будівельний бум у приміській зоні великих міст України. В результаті формується принципово нова структура приміського простору, що супроводжується кардинальною зміною соціально-економічної структури населення. Старі практики щоденного життя, як і місцева ідентичність, змінюються, часто докорінно, натомість виникають нові. Внаслідок селективної поліфункціональності приміська зона великих міст стає неоднорідною, фрагментарною, поліцентричною, характеризується нерівномірністю розвитку. Найбільш видимим просторовим виразом трансформації приміської зони є трансформація сільських поселень та міст-супутників, перетворення на постійні поселення садових кооперативів та дач, будівництво котеджних містечок [8]. Складний та неоднозначний характер розвитку приміської зони за умов недосконалості існуючих інструментів просторового планування призводить до гіпертрофування житлової функції в межах субурбії та недостатнього розвитку соціальної та інженерної інфраструктури [15], що призводить до сильної залежності населення субурбії від головного міста. Водночас, переважно монофункціональна субурбія на деяких ділянках трансформується у відносно незалежну від метрополіса пост-субурбію із власними диверсифікованим житловим сектором, робочими місцями, закладами відпочинку та розваг [6].

Повсякденні соціальні практики населення субурбії продовжує змінюватися і трансформуватися. Ігнорування цієї динаміки, може призвести до численних і масштабних проблем, наслідками яких стане погіршення якості життя як у передмісті, так і в метрополітенському центрі та постійне зростання вразливості міським систем до викликів різного характеру.

Формулювання цілей статті. Незважаючи на суттєвий методологічний та методичний доробок щодо дослідження повсякденних практик населення, можна констатувати відсутність методик порівняльних досліджень місцевих трендів мінливих повсякденних практик у приміських просторах різних за функціональним призначенням міст. Тому

саме розробці методики дослідження мінливих повсякденних практик у приміських просторах на засадах суспільної географії та урбаністики і присвячена дана робота.

Виклад основного матеріалу. Повсякденність є невід'ємною складовою життєдіяльності людини, що включає відтворювальну, екстичну, трудову, культурну, громадську діяльність, дозвілля, відпочинок, споживання. Повсякденність проявляється через обраний індивідом спосіб життя як сукупність повторюваних щодня способів і видів організації його діяльності для задоволення різних потреб. Спосіб життя залежить від віку, статі, освіти, соціального статусу, культурно-релігійних, етнічних та психологічних особливостей, місця проживання, доходів тощо. Теоретичні основи соціології повсякденності сформували Е. Гуссерль та А. Шюц [5; 13].

Повсякденність характеризується консервативністю, стабільністю. Вона наділена інтегративними можливостями і поєднує різні прояви життєдіяльності людини: побут з трудовою діяльністю, дозвіллям та відпочинком; приватне життя з публічним; індивідуальні інтереси з громадськими тощо.

З часом типові форми повсякденних практик змінюються, наповнюються новим змістом, їх перелік розширюється. Сучасними рисами повсякденних практик є посилені мінливості та індивідуалізація. Сучасні урбанізаційні процеси суттєво впливають на спосіб життя людей в сенсі посилення різноманітності та надання кожному індивіду значної свободи у виборі моделей і форм повсякденної поведінки у різних сферах життєдіяльності. Наприклад, повсякденне життя людей наповнюється новими цифровими технологіями, комп'ютерними практиками, які стають повсякденними атрибутами способу життя. Іншим прикладом є розшарування суспільства, при якому для одних людей життєвий простір розширюється, а для інших – звужується за рахунок зниження рівня доступності окремих повсякденних практик.

Доцільним для дослідження повсякденних соціальних практик є використання акторно-мережевої теорії (АМТ), яка дає можливість розглядати мінливість повсякденних практик жителів приміських просторів як сітку взаємодії між акторами – людьми, не-людьми та ідеями, які створюють, діють і змінюють. АМТ розглядає соціум як постійну дію або постійне виконання – *ongoing achievement* за М. Каллоном [1].

Доцільність використання АМТ при вивченні повсякденних практик обумовлена специфікою об'єкту дослідження – мінливістю, змінами, трансформаціями повсякденних дій. В такому випадку використання АМТ дає можливість не доводити/заперечувати дослідженням наперед визначені теоретичні положення, а формулювати/доповнювати їх паралельно проведенню різних етапів дослідження як на етапі формування

концепції, так і на етапі її практичної апробації на прикладі визначених тестових ділянок. Іншою вагомою перевагою використання АМТ є можливість поєднати різні явища і процеси повсякдення жителів передмістя, які суттєво відрізняються в обраних для аналізу кейсах, простежити їх взаємодію і динаміку. Таким чином, з'являється можливість об'єднати фізичний та віртуальний простір, людину з її діями та ідеями, матеріальними об'єктами та проаналізувати еволюцію.

Дослідження в рамках АМТ проводиться за принципом «слідую за акторами» (тими, хто діє), ретельно фіксуючи всі їх кроки [11]. Б. Латур пропонує метафору дуже повільного мандрівника, який спостерігає за шляхами інших, рухається шляхами (мережами), які створює взаємодія акторів, і записує все [11]. В поганому тексті кілька акторів пояснюють події, в хорошому, навпаки, багато акторів в їх взаємодії показують сутність подій [11]. На основі записів з'являється можливість аналізу соціальної взаємодії акторів між собою та з іншими.

Початковий етап дослідження мінливих повсякденних практик у приміських просторах включає загальний аналіз процесів та парадигм розвитку приміських зон модельних міст шляхом аналізу наявної наукової літератури, польових виїздів до окремих ділянок приміських зон, використання матеріалів дистанційного зондування, а також скринінгу місцевих засобів масової інформації на предмет висвітлення різноманітних аспектів сучасного розвитку приміської території та пов'язаних з ним проблем/можливостей для населення. Дослідницькими питаннями цього етапу є формування концептуальних засад дослідження, визначення переліку повсякденних практик населення для аналізу їх мінливості у приміських зонах, вибір підходів та ефективних методів дослідження.

Первинний аналіз процесів та парадигм розвитку приміських зон модельних міст доцільно проводити за допомогою методу скринінгу засобів масової інформації та вивчення матеріалів дистанційного зондування (спутникових знімків).

Критеріями вибору ЗМІ для скринінгу є їх впливовість і доступність, які визначаються за показниками тиражу для друкованих видань та кількості відвідувань і місцем у пошуку Google за запитом «Новини міста [назва модельного міста]» для електронних видань, прив'язка тематики до проблем відповідної території (міста та його приміської зони), порівняно низька залежність від національних, регіональних та місцевих фінансово-політичних груп, політична і тематична збалансованість висвітлення інформації. Для аналізу використовують такі категорії публікацій: новини, оголошення, авторські колонки, аналітичні матеріали, блоги, інтерв'ю, інформаційні довідки, анонси подій.

Особливу увагу при скринінгу варто звернути на такі аспекти:

1. Сучасні трансформації приміської зони: нове житлове будівництво; перетворення традиційної сільської житлової забудови; розвиток транспортної інфраструктури та сфери

обслуговування населення; зміни кількості та соціально-економічної структури населення, зміни структури землекористування тощо.

2. Нові можливості та проблеми місцевого населення, пов'язані з трансформаціями приміської зони: доступність місць прикладання праці, закладів сфери послуг, дозвілля, антропогенний тиск на довкілля

3. Особливості способу (стилю) життя, у тому числі зайнятості, відпочинку, дозвілля, соціально-культурних цінностей та пріоритетів різних категорій жителів приміської зони.

4. Форми, напрями і характер взаємодії міста з його приміською територією, зокрема різноманітні аспекти співпраці та конкуренції територіальної громади міста і прилеглих міських, сільських та селищних територіальних громад.

5. Конфлікти, пов'язані з різними вище переліченими аспектами трансформації приміської зони, зокрема: співіснування жителів з різними способами життя та соціокультурними цінностями; забудова сільськогосподарських, рекреаційних та природоохоронних територій; конкуренція нових функцій приміської зони між собою; відмінності інтересів територіальних громад міста та приміської зони, прояви конкуренції між ними.

За результатами скринінгу визначається інтенсивність та змістовна структура висвітлення у ЗМІ розвитку приміської зони в цілому та її окремих фрагментів (територій міських, селищних, сільських рад/об'єднаних територіальних громад та населених пунктів).

Матеріали дистанційного зондування (доступні для вільного використання супутникові знімки сервісу Google Maps) використовуються для верифікації та уточнення інформації, одержаної під час скринінгу ЗМІ, а також з метою просторової прив'язки видимих матеріальних проявів субурбанізаційних процесів на місцевості. Супутникові знімки з високою роздільною здатністю можуть достатньо точно ідентифікувати різні форми житлової субурбанізації: багато-квартирні житлові комплекси, індивідуальну садибну забудову, котеджні містечка і таунхауси. Нову та модернізовану садибну забудову у межах сільських поселень легко відрізнити від традиційної забудови радянського часу за допомогою такого маркера, як модернізовані дахи будинків та інших споруд, виконані за допомогою сучасних покрівельних матеріалів [3]. На супутникових знімках також можна ідентифікувати процеси розвитку транспортної та соціальної інфраструктури передмістя, зміни характеру землекористування, а також, за сприятливих умов та високої роздільної здатності знімка, оцінити якість благоустрою території.

На основі аналізу загальних та локальних особливостей розвитку приміської зони тестових міст визначаються кейси (тестові ділянки) у приміській зоні кожного модельного міста.

Для визначення кейсів застосовуються ряд критеріїв:

1. Типовість/репрезентативність. Відібрані кейси повинні відображати різноманіття найбільш типових

у функціональному та морфологічному відношенні частин приміської зони; при цьому бажано, щоб кейси відображали особливості інтенсивності та спрямованості трансформацій у різних частинах приміської зони.

2. Специфічність. Кейси повинні віддзеркалювати специфіку субурбанізаційних процесів навколо столичного метрополітенського центру та обласного центру. Проте, ці унікальні особливості не повинні нести загрозу застосовності одержаних висновків до цілого типу приміських територій, яку репрезентує даний кейс.

3. Ілюстративність – кейси повинні якомога повно ілюструвати сукупність трансформаційних процесів приміської зони модельного міста, зокрема: зміну кількості населення, його вікової та соціально-економічної структури; зміни структури землекористування та співвідношення основних функцій території; інтенсивність та співвідношення різних процесів розвитку приміської зони; суперечливість взаємовідносин територіальних громад міста та передмістя.

4. Внутрішня неоднорідність. Для кейсів має бути характерною функціональна та морфологічна різноманітність – охоплення якомога більше функцій території, представлених у приміській зоні модельного міста, та якомога більшого числа форм реалізації цих функцій. Кейси повинні включати території як з високою, так і низькою інтенсивністю трансформаційних процесів.

5. Містобудівне значення – території дослідницьких кейсів повинні бути важливими у контексті перспектив просторового розвитку міста/агломерації. Дотримання цього критерію додатково актуалізує результати дослідження і створить передумови для їх використання з метою вдосконалення існуючих концепцій, підходів та інструментів розвитку відповідних територій.

Принципами при виборі кейсів є такі:

1. Доступності: тестова ділянка повинна бути фізично доступною для дослідників з метою проведення польової зйомки та спостереження як наступних етапів дослідження (таким чином, слід уникати включення до меж тестової ділянки режимних об'єктів із обмеженим доступом та великих закритих просторів).

2. Територіальної цілісності: тестова ділянка не повинна мати анклавів та ексклавів, оскільки у іншому випадку комплексне розуміння усієї повноти трансформаційних процесів істотно ускладниться.

У відповідності до наведених вище критеріїв і принципів було обрано такі кейси: «Софіївська Борщагівка» та «Вишневе» у передмісті Києва та «Агрономічне» у передмісті Вінниці.

Кейс 1. Софіївська Борщагівка, сільський населений пункт Києво-Святошинського району, розміщений в західному секторі приміської зони Києва, ілюструє ряд трансформаційних процесів приміської зони Києва, зокрема: постійне збільшення чисельності жителів села за рахунок внутрішніх мігрантів з високими темпами приросту; кардинальну зміну вікової та соціально-економічної структури

жителів села за короткий період, що є результатом інтенсивної міграції, пов'язаної із можливістю придбати власне порівняно недороге/дешеве житло максимально близько до Києва, змінити стиль та спосіб життя населення; гіпертрофування житлової функції при недостатньому розвитку соціальної інфраструктури і, як наслідок, суттєву залежність життєдіяльності мешканців Софіївської Борщагівки від головного міста – Києва – у соціально-економічному аспекті.

Кейс дає можливість розглянути трансформації передмістя Києва, які відбуваються: надзвичайно швидкими темпами, здійснюються при визначальному впливі ринку нерухомості, мають різний прояв в старій (історичній) частині села та в районах житлових новобудов. Вони є причиною конфліктів інтересів жителів села, мігрантів, що поселились в новозбудованих житлових комплексах, та забудовників, недостатньої пропозиції публічних просторів. Зокрема це: проблеми соціальної інфраструктури, пов'язані з нестачею дитячих садків, шкіл, закладів медичного обслуговування; проблеми транспортної доступності Києва в контексті насиченості власними автомобілями і пропускної здатності автошляхів; проблеми недостатньої кількості публічних просторів, зокрема парків, скверів, торговельно-розважальних комплексів та ін.

Софіївська Борщагівка – це один з прикладів швидкого будівництва житлових мікрорайонів у столичному передмісті, що розпочалося після 2008 року. Нижча собівартість будівництва і, відповідно, низькі ціни на житло (на 20-30% нижчі, ніж у столиці) та близькість до Києва зумовлюють значну кількість бажаючих тут поселитися. Важливим бонусом є спрощена процедура кредитування (до 60% клієнтів купують житло за рахунок безпроцентної розстрочки від власників житлових комплексів). Переважна частина покупців житла у Софіївській Борщагівці – люди віком від 27 до 40 років. Орієнтуючись на особливості попиту (люди воліють купувати вільне від податку на нерухомість житло до 60 кв. м) забудовники пропонують тут житло економ-класу (малометражні квартири), орієнтоване на нижній середній клас.

Водночас, для кейсу Софіївської Борщагівки характерні певні унікальні риси. Село від м. Києва відділяє лише Кільцева дорога. Генеральним планом села передбачена кількість жителів 115 тис. осіб, з них 100 тис. – це міське населення, що суперечить законодавству України щодо статусу села. Багатоповерхові будинки Софіївської Борщагівки розміщені на шляху злітно-посадкової смуги міжнародного аеропорту «Київ», однак це не має вираженого впливу на скорочення попиту на житло. Поряд із багатоповерховою забудовою окремих житлових комплексів знаходяться приватні будинки з обгородженою парканом територією навколо них. Більшість з них були сплановані чи побудовані ще до початку нової забудови території житловими комплексами. Окрім місцевих функцій обслуговування, село виконує ряд зовнішніх функцій. До зовнішніх належать адміністративні функції

районного рівня, логістичні функції, готельно-ресторанне обслуговування. Унікальним є те, що потреба у працівниках цих закладів забезпечується не за рахунок жителів села чи новобудов, а за рахунок мешканців Києва та навколишніх міст і сіл передмістя.

Кейс 2. Вишневе – місто-супутник Києва, що будучи розміщеним у південно-західному напрямі розвитку приміської території столиці, належить до зон її найбільш активного розвитку. Зважаючи на це, даний кейс ілюструє, як позитивні, так і складні неоднозначні трансформації приміської зони Києва та усталених повсякденних практик населення, зокрема: «розмивання» містоформуючих функцій та перетворення міста на «спальний район» столиці з відповідною зміною способу життя населення та соціальних практик містян, а також розвиток риторики щодо приєднання Вишневого до меж міста; інтенсивну експлуатацію населенням приміської зони соціальної інфраструктури столиці та «перекладання» навантаження на столицю у поєднанні з вираженою кризою розвитку соціальних об'єктів у місті (нестача садочків, шкіл, поліклінік, що суттєво відстають від темпів зростання населення); активну зміну існуючої раніше планувальної структури міста з вираженою диференціацією соціальних практик.

При цьому місто Вишневе все ще продовжує зберігати привабливість невеликого міста з відповідним соціальним ритмом, доступністю послуг та масштабом. Вишневе, маючи статус міста, на відміну від більшості зон активного житлового будівництва поблизу столиці, вирізняється своїм потенціалом до збереження/розвитку локальних місцевих соціальних практик, що не є повністю зорієнтованими на столицю (на відміну від стратегії розвитку та практик сільських територій передмістя). Вишневе має потенціал до їх розвитку у межах міста, що важливо для зони найбільш інтенсивного впливу Києва з точки зору розвитку альтернативних місцевих полюсів.

Місто планувалося як супутник Києва довкола залізничної станції Жуляни і йому притаманні такі проблеми: диспропорція житлової забудови пов'язана із заболоченістю південної частини; недостатній рівень комунікації північної і південної розділених залізницею частин (їх зв'язки з Києвом тісніші, ніж між собою); невдалий формат реалізації адміністрування на районному рівні; невелика територія (площа міста 25,2 км²), визначена невеликою плановою кількістю мешканців (у 1971 р. у момент отримання статусу міста там мешкало 17,5 тис. осіб, нині – 50,5 тис.), що проявилась у проблемі виділення ділянок під забудову об'єктами соціальної інфраструктури.

Загалом можна говорити про три етапи розвитку міста, які визначали повсякденні соціальні практики та їх зміни: розбудова міста-супутника у радянський період; комерціалізації території міста у 90-ті рр. ХХ ст.; сучасний етап швидкого розвитку житлового будівництва. Етап комерціалізації відзначився спротивом місцевого населення забудові

(блокування зведення житлових висоток у центрі міста, незважаючи на те, що влада пропагувала соціальну орієнтацію інвестора). Причинами були не лише планувальна недоречність новобудов, але й загроза втрати ідентичності міста у зв'язку із появою нових мешканців.

Кейс 3. Село Агрономічне, розташоване у південно-західному секторі приміської зони міста Вінниці, розкриває специфіку класичної субурбанізації поблизу українського міста другого порядку, яка проявляється через виїзд заможних мешканців Вінниці у передмістя з метою поліпшення умов життя. Це відносно тиха, спокійна ділянка, розташована подалі від великих напружених транспортних магістралей. Висока привабливість для заможних вінничан та середнього класу визначається також наявністю мальовничих, придатних для рекреації ландшафтів (значні заліснені території, у відносній близькості – річка Південний Буг).

Проте, на відміну від інших подібних ареалів на південь від Вінниці, даний кейс має певні специфічні і навіть унікальні риси. По перше, це істотна морфологічна та функціональна гетерогенність. Тут наявні різні форми житлової забудови, у тому числі багатопверхова та садибна стара житлова забудова радянських часів, нова садибна забудова, що виникла у процесі сучасної субурбанізації, окремі таунхауси та котеджні містечка. У селі або поруч з ним розташовані заклади вищої освіти, науково-дослідні установи, медичні заклади, заклади сфери розваг та відпочинку, туристичні атракції, міські рекреаційні зони, промислові об'єкти та комунальні підприємства (водоочисні споруди). Поблизу Агрономічного розташоване так зване «Царське село» – масив елітної забудови, де розташовані маєтки найбільш заможних вінничан, у тому числі представників місцевого політикуму та бізнесу. Агрономічне – відносно молоде село, засноване в 1965 році як поселення при сільськогосподарській дослідній станції. Специфічна функція населеного пункту позначилась на характері житлової забудови, а саме – наявністю багатоквартирних будинків середньої поверховості та гуртожитків, побудованих для наукових співробітників у 1960-80-х роках. Протягом останніх десятиліть Агрономічне мало одні з найшвидших темпів демографічного зростання серед населених пунктів Вінницької області. У 2018 році зареєстроване населення досягло 3852 мешканців; прогнозується, що у 2030 році тут проживатиме 15 тис. осіб. У 2018 році в селі було відкрито Центр адміністративних послуг, що надає 37 різних послуг, у тому числі видає закордонні паспорти. Це перший подібний заклад в Україні, розташований у сільській місцевості.

Історія розвитку Агрономічного спричинила докорінну зміну структури його населення протягом останніх декад. Професійні науковці, державні службовці та члени їхніх сімей поступають місцем представникам заможних прошарків населення та середнього класу (підприємці, політики, вищі посадові особи органів виконавчої влади та місцевого

самоврядування. Результатом є зміна способу життя населення, а також трансформація місцевої ідентичності Агрономічного, яке з «поселення науковців» перетворюється на елітарне «царське село». Розвиток соціальної інфраструктури Агрономічного відбувається недостатніми темпами для забезпечення потреб зростаючої кількості населення, що посилює і без того істотну залежність місцевих жителів від міста як місця працевлаштування та постачальника широкого спектра послуг. Водночас, під впливом елітних новобудов має місце трансформація публічних та приватних просторів села.

Село Агрономічне та прилеглі території – один з найбільш перспективних напрямів просторового розвитку Вінниці. Поруч відбувається активна багатоповерхова житлова забудова (житловий масив Академічний), територія активно інтегрується з містом у транспортному відношенні. Водночас, відсутність єдиної концепції просторового розвитку створює загрозу для деяких традиційних функцій (природоохоронної, рекреаційної, медичної) та породжує численні конфлікти (навколо Сабарівського кладовища між міською радою та жителями прилеглих мікрорайонів; навколо сільськогосподарських земель науководослідного призначення між жителями села Агрономічне та Вінницьким національним аграрним університетом).

Аналітико-оціночний етап дослідження мінливих повсякденних практик у приміських просторах передбачає пошук відповіді на такі дослідницькі питання: якими є та якими особливостями характеризуються часові зміни повсякденних практик населення обраних кейсів; які чинники зумовлюють ці зміни; якими є взаємозв'язки і взаємовпливи акторів повсякденних практик; якими є місцеві тренди зміни повсякденних практик у приміських просторах.

З врахуванням сучасних соціальних процесів, особливостей розвитку та проблем визначених для дослідження кейсів, найдоцільніше проаналізувати повсякденні практики проведення дозвілля та самоорганізації громадян.

На цьому етапі дослідження використовуються методи порівняльно-історичного, порівняльно-географічного аналізу, картографічний, глибинні інтерв'ю, проводяться польові дослідження з використанням методу спостереження.

Глибинні інтерв'ю здійснюються з ключовими акторами. Наприклад, з представниками місцевого політикуму, девелоперами, агентами з нерухомості, а також з місцевими жителями приміських просторів з різним соціально-економічним статусом. Важливими є глибинні інтерв'ю з особами, які відповідають за формування та реалізацію політики планування просторового розвитку приміської зони з метою визначення їхнього бачення проблем, викликів та перспектив розвитку приміської зони. З метою вивчення юридичних та політичних рішень міських/регіональних установ у сфері територіального планування приміських просторів протягом

останніх двох декад ефективним є аналіз документації (дискурс-аналіз)

Власне польові дослідження включають спостереження за повсякденними практиками проведення мешканцями обраних кейсів дозвілля та самоорганізації у кількох локаціях. Три локації в кожному кейсі обираються з врахуванням специфіки часового і просторового їх розвитку та наявності/відсутності відповідної інфраструктури для здійснення різних видів повсякденних практик. Спостереження здійснюються по десять днів у різний час доби (зранку, вдень, ввечері) і проводяться по три години. Результати спостережень фіксуються у вигляді текстових звітів, скетчів та фотоматеріалів. Текстові звіти включають коментарі щодо: видів активностей, типовості/унікальності різних видів повсякденних практик мешканців, проявів асоціальних дій. Вони диференціюються за кількістю учасників (масові/поодинокі випадки), місцем їхнього проживання за типом і часом забудови, характером облаштування, якісними характеристиками акторів (віком, статтю, сімейним станом, соціальним статусом). Фіксуються умови, в яких здійснюються щоденні практики проведення дозвілля та самоорганізації мешканців тестових ділянок (пропозиція об'єктів для проведення дозвілля та самоорганізації, їх фізичний стан, відповідність сучасним вимогам, дизайн, асортимент послуг тощо).

Результатом спостереження має бути: виявлення типових повсякденних практик старожилів і «нових» жителів приміських просторів; визначення традиційних і нових повсякденних практик мешканців щодо відпочинку та самоорганізації; визначення причин, які зумовлюють мінливість повсякденних практик; оцінка взаємозв'язку і взаємовпливу акторів повсякденних практик.

Аналітико-синтетичний етап передбачає оцінку особливостей трансформації повсякденних соціальних практик населення у приміських зонах модельних міст; визначення сучасних трендів мінливих повсякденних практик у неоднозначних приміських просторах; виявлення проблем та розробку практичних рекомендацій для органів місцевого самоврядування і планувальних агенцій щодо адекватного реагування на актуальні проблеми і виклики.

Висновки. В статті представлено результати розробки методики дослідження місцевих трендів мінливих повсякденних практик у приміських просторах різних за функціональним призначенням міст на засадах суспільної географії та урбаністики. Запропонований алгоритм її апробації на прикладі обраних за визначеними критеріями і принципами кейсах у неоднозначних приміських просторах з метою порівняльних досліджень повсякденних практик. Визначено перелік повсякденних практик населення для аналізу їх мінливості у приміських просторах, запропоновано підходи та сучасні якісні методи дослідження сучасних трендів повсякденних практик.

References:

1. Callon M. Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. In: *Power, Action and Belief: A new sociology of knowledge* (ed.: J. Law), London: Routledge, 1986, pp. 196–227.
2. Gnatiuk O. Demographic dimension of suburbanization in Ukraine in the light of urban development theories. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 2017, Vol. 52(2), 13–25.
3. Gnatiuk O.M. Dahi z sučasnih materialiv ak marker modernizacijnoho vplivu mista na primis'ku zonu (priklad Vinnici) [Roofs of modern materials as a marker of modernization influence of the city on suburban area (the case of Vinnytsia)]. *Magazine of Cartography*, 2016, vol. 16, pp. 39–47. (In Ukrainian).
4. Hirt S. Suburbanizing Sofia: characteristics of post-socialist peri-urban change. *Urban Geography*, 2007, vol. 28(8), pp. 755–780.
5. Husserl E. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Northwestern University Press, 1970.
6. Mezentsev K. Vstup: primis'ki prostori sho zminuut'sa ta vinikaut' [Changing and emerging suburban spaces: introduction]. In: *Urban Ukraine: In the epicentre of spatial changes*. [Eds. K. Mezentsev, Ya. Oliynyk, N. Mezentseva]. Kyiv, Fenix, 2017, pp. 261–267. (In Ukrainian).
7. Mezentsev K. Trendi rozvitku mis'kih poselen' v Ukraïni: stijki ta vrazilivi mista [Trends in Urban Settlements Development in Ukraine: Strong and Vulnerable Cities]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series Geography*, 2013, vol. 1(61), pp. 31–36. (In Ukrainian).
8. Mezentsev K., Mezentseva N. Zitlova suburbanizaciâ v Ukraïni: trendi ta vidminnosti [Residential suburbanization in Ukraine: trends and differences]. In: *Urban Ukraine: in the epicenter of spatial changes* (eds.: K. Mezentsev, Ya. Oliynyk, N. Mezentseva), Kyiv: Fenix, 2017, pp. 268–287. (In Ukrainian).
9. Mezentsev K., Mezentseva N., Brade I. New Social and Economic Processes in Kyiv's Hinterland. *Journal of Human Geography*, 2012, vol. 12(1), pp. 156–160.
10. Mezentsev K., Pidgrushnyi G., Mezentseva N. Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations, Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization. In: *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization*, London: Palgrave Macmillan, 2015, pp. 252–269.
11. Latur B. *Peresborka social'nogo: vvedenie v aktorno-setevuï teoriï* [Reassembling Social: An Introduction to Actor-Network Theory]. Moscow, 2014, 384 p. (In Russian).
12. Leetmaa K. *Residential suburbanisation in the Tallinn metropolitan area. PhD thesis*. Tallinn: Tartu University, 2008.
13. Shiuts A., Lukman T. *Strukturi žittêsvitu* [Structures of living Universe]. Kyiv: Ukrainian Centre for Spiritual Culture, 2004. (In Ukrainian).
14. Smigiel Ch., Brade I. Suburbanisierung im östlichen Europa im Zeitalter neoliberaler Stadtentwicklung. *DISP*, 2011, vol. 185(2), pp. 27–43.
15. Zakutynska I., Slyvka R. *Suburbanizaciâ u prostorovomu vimiri: Îvano-Frankivs'k i jogo okolicì* [Spatial dimension of suburbanization: Ivano-Frankivsk and its hinterland]. Kyiv: Logos, 2016. (In Ukrainian).

Список використаних джерел:

1. Callon M. Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay / M. Callon / *Power, Action and Belief: A new sociology of knowledge* [Ed.: J. Law]. – London: Routledge, 1986. – Pp. 196–227.
2. Gnatiuk O. Demographic dimension of suburbanization in Ukraine in the light of urban development theories / O. Gnatiuk // *Acta Universitatis Carolinae Geographica*. – 2017. – Vol. 52 (2). – P. 13–25.
3. Гнатюк О.М. Дахи з сучасних матеріалів як маркер модернізаційного впливу міста на приміську зону (приклад Вінниці) / О. М. Гнатюк // *Часопис картографії*. – 2016 – Вип. 16. – С. 39–47.
4. Hirt S. Suburbanizing Sofia: characteristics of post-socialist peri-urban change / S. Hirt // *Urban Geography*. – 2007. – 28 (8). – P. 755–780.
5. Husserl E. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. – Northwestern University Press, 1970. – 405 p.
6. Мезенцев К. Вступ: приміські простори що змінюються та виникають / К. Мезенцев / *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої*. – К.: Фенікс, 2017. – С. 261–267.
7. Мезенцев К. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста / К. Мезенцев // *Вісник Київського університету. Географія*. – 2013. – Вип. 1(61). – С. 31–36.
8. Мезенцев К. Житлова субурбанізація в Україні: тренди та відмінності / К. Мезенцев, Н. Мезенцева / *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої*. – К.: Фенікс, 2017. – С. 268–287.
9. Mezentsev K. New Social and Economic Processes in Kyiv's Hinterland / K. Mezentsev, I. Brade, N. Mezentseva // *Часопис соціально-економічної географії*. – Харків, 2012. – Вип. 12(1). – С. 156–160

10. Mezentsev K. Challenges of the Post-Soviet Development of Ukraine: Economic Transformations, Demographic Changes and Socio-Spatial Polarization / K. Mezentsev, G. Pidgrushnyi, N. Mezentseva. *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization*. – London: Palgrave Macmillan, 2015. – P. 252–269.
 11. Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию / Б. Латур. – М.: 2014. – 384 с.
 12. Leetmaa K. (2008): Residential suburbanisation in the Tallinn metropolitan area. PhD thesis / K. Leetmaa. – Tallinn: Tartu University, 2008.
 13. Шюц А. Структури життєвіту / А. Шюц, Т. Лукман. – К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 558 с.
 14. Smigiel Ch. Suburbanisierung im östlichen Europa im Zeitalter neoliberaler Stadtentwicklung / Ch. Smigiel, I. Brade // DISP. – 2011. – Vol. 85(2) – P. 27–43.
 15. Закутинська І. Субурбанізація у просторовому вимірі: Івано-Франківськ і його околиці / І. Закутинська, Р. Сливка. – К.: Логос, 2016. – 216 с.
-

ЗМІСТ

Наукові статті

Неліпа К.	Запоріжжя як центр регіональної системи розселення	4
Слащук А., Бернадська Г.	Наукові підходи до визначення та класифікації туристичної інфраструктури.	12
Белоусова Н.	Характеристика основних напрямів інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні	18
Вінтоняк А.	Аналіз політико-географічних напрямів досліджень академіка Аркадія Жуковського	29
Провотар Н., Мельничук А., Гнатюк О., Денисенко О.	Мінливі повсякденні практики у приміських просторах: методика дослідження місцевих трендів.	34

CONTENTS

Scientific Papers

Nelipa K.	Zaporizhzhia as a Center of the Regional Settlement System	4
Slashchuk A., Bernadska H.	Scientific Approaches to Conceptualization and Classification of Tourist Infrastructure.	12
Bielousova N.	Characteristics of the Main Directions of Inclusive Rehabilitation and Social Tourism in Ukraine.	18
Vintoniak A.	Academician Arkadiy Zhukovsky: Scientific Contribution to Political Geography.	29
Provotar N., Melnychuk A., Gnatiuk O., Denysenko O.	Changing Everyday Practices in Suburban Areas: A Methodology to Investigate Local Trends	34

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
EKONOMICHNA TA SOTSIALNA GEOGRAFIYA

Випуск 81

Підписано до друку 27.06.2019 р.
Авт. друк. арк. 4,7. Обл.-вид. арк. 5,0. Наклад: 300 прим.

Надруковано Методичка.in.ua
02100, м. Київ, вул. Будівельників 32/2, оф. 2
тел.: +38 (044) 561-95-31, +38 (067) 506-57-55

Відповідальний редактор: Я. Б. Олійник.

Заступник відповідального редактора: К. В. Мезенцев.

Відповідальний секретар: О. М. Гнатюк.

Верстка і художнє оформлення: О. М. Гнатюк, Т. Данилюк

До уваги авторів

Інформацію для авторів, зокрема, вимоги до оформлення та подання статей, процедуру розгляду публікацій, рекомендації для авторів та етичні зобов'язання можна переглянути на офіційному веб-сайті журналу: <http://bulletin-esgeograph.org.ua>

Автори опублікованих статей несуть повну відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів і захищеність прав інтелектуальної власності на твір (ст. 14 та 15 Закону України “Про авторське право та суміжні права”, Кримінальний Кодекс України, ст. 176 та Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 51), за підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Редакційна колегія журналу може не поділяти думку авторів. Прийняті до друку статті проходять наукове та літературне редагування.